

## บทที่ 2

### ความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงของความหมายของเกลือและโพแทช

ส่วนแรก เป็นการกล่าวถึงโลกทัศน์ การให้ความหมายของคนอีสานต่อเรื่องเกลือ ซึ่งปรากฏในงานวรรณกรรมเรื่องลูกอีสาน ที่จะให้ภาพสะท้อนของเกลือที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนอีสาน ส่วนที่สองเป็นการยืนยันความสำคัญของเกลือจากร่องรอยของสิ่งที่ได้รับการกล่าวถึงในงานวรรณกรรมข้างต้น จากตัวอย่างการศึกษาคั่นคว่าของนักโบราณคดีและนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเกลืออีสาน ส่วนที่สามเป็นสภาพของพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทช ส่วนที่สี่เป็นเรื่องของการเข้ามาของภาครัฐ ในประเด็นของการพัฒนาพื้นที่และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนที่ห้า เป็นการก้าวเข้ามาของภาครัฐกิจเอกชนโดยการเชิญชวนจากภาครัฐ ให้เข้ามาลงทุนในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีแร่โพแทชและเกลือหินอยู่ใต้พื้นดิน ส่วนที่หก เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่ได้รับผลกระทบและปรับตัวเองต่อการเข้ามาของนโยบายการพัฒนา จากภาครัฐ กลุ่มธุรกิจข้ามชาตินักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน รวมถึงการต่อสู้เคลื่อนไหวต่อต้านนโยบายหรือโครงการที่สร้างผลกระทบให้กับชุมชน

#### 1. ลูกอีสาน ภาพสะท้อนความหมายของเกลือต่อคนอีสาน

(พ่อและคุณ )ถึงที่ปักเกวียน ก็เห็นหญิงสามสี่คนยืนพูดกับเมียลุงกาอยู่ อีกคนหนึ่งยืนอยู่กับป้าบัวศรีแม่ของจันดี ในมือถือขันทองเหลืองใส่ข้าวสารและถ้วยเกลือสินเธาว์ ป้าอีกคนหนึ่งยืนพูดกับแม่ของคุณ...<sup>1</sup>

(ในงานอยู่ไฟของพี่คำทอง ) เฒ่าหมอบพูดว่า ยามนี้เหล้าบ่ทันมา พวกกันกินก่อนเกลืออีกคำก่อนนั้นก่อน ทิดฮาดพูดโพล่งขึ้นว่า อย่ากินนะเกลือก่อนหายากแท้ๆ ซ้อยแล่นไปซื้อที่อำเภอแต่ยามค่ำวานนี้ ได้มาสองก้อนเท่านั้น...<sup>2</sup>

นวนิยายที่ได้รับรางวัลซีไรต์ประจำปี พ.ศ. 2522 เรื่องลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี กล่าวถึงวิถีชีวิตของชาวอีสาน การต่อสู้ดิ้นรนกับสภาพความแห้งแล้งกันดาร โดยมีเด็กชายคุณและพ่อเป็นตัว

<sup>1</sup> คำพูน บุญทวี ลูกอีสาน. (กรุงเทพมหานคร , เคล็ดไทย : 2543) : 233.

<sup>2</sup> คำพูน บุญทวี ลูกอีสาน. (กรุงเทพมหานคร , เคล็ดไทย : 2543) : 254

ละครหลักของเรื่อง ฉากแรกเป็นภาพของการอพยพย้ายถิ่นของชาวบ้านในหมู่บ้านที่คุณอยู่ เพื่อไปหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์สำหรับการเพาะปลูกใหม่ แต่ครอบครัวของคุณไม่ได้อพยพออกไปจากหมู่บ้านดังเช่นคนอื่น ๆ พวกเขาต้องใช้ชีวิตปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพทางกายภาพของพื้นที่และฤดูกาลต่างๆ เช่น การหาอาหารในช่วงหน้าแล้ง ตามป่า ตามทุ่งนา และการออกไปหาถิ่นต่างถิ่นโดยใช้เกวียนเป็นระยะทางไกลๆ ในบริเวณลำนํ้าชีอันอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลานานาชนิด นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นภาพวิถีชีวิตของคนอีสาน ระบบเครือญาติ การเคารพผู้อาวุโส การละเมิดข้อห้าม การแต่งงานและ การค้าขายภายในชุมชนโดยการผูกขาดของพวกคนญวนและคนจีน เป็นต้น สิ่งที่น่าสนใจอย่างหนึ่งในวรรณกรรมชิ้นนี้คือ ความสัมพันธ์ของเกลือที่มีต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน เกลือเป็นสารที่จำเป็นในการยังชีพ และนำมาใช้ประโยชน์หลายประการในชีวิตประจำวัน เช่น บริโภคเกลือทดแทนเกลือแร่หลังการคลอดบุตร การใช้เกลือสีพื้น และที่สำคัญคือการใช้เกลือในวัฒนธรรมการถนอมอาหารของคนอีสาน ผ่านการทำปลาแดก หรือปลาร้าเพื่อเอาไว้บริโภค เนื่องจากสภาพทางกายภาพของพื้นที่ที่แห้งแล้ง อาหารการกินหาได้ยากลำบาก การถนอมอาหารหรือการเก็บรักษาอาหารไว้บริโภคได้นานจึงเป็นสิ่งจำเป็นของคนอีสาน รวมทั้งการแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างชุมชน ที่ขบวนเกวียนหาปลาของคุณและเครือญาติเคลื่อนผ่าน โดยของที่แลกเปลี่ยนก็จะเป็นของใช้ที่จำเป็นสำหรับใช้ประโยชน์ในครัวเรือน เช่น หม้อ ไห ข้าวสาร พริก และเกลือ เป็นต้น นอกจากนั้นแล้ว วรรณกรรมเรื่องนี้ยังสะท้อนให้เห็นภาพของเกลือในฐานะที่เป็นวัตถุดิบที่มีมูลค่าสูงในชีวิตของคนอีสาน เกลือสามารถใช้เป็นเสมือนเงินตราสำหรับการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ดังนั้นพื้นที่ที่มีบ่อเกลือตามธรรมชาติจึงเป็นบริเวณที่มีค่าและมีความสำคัญ

แหล่งผลิตเกลือสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพของภาคอีสาน ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแอ่งกระทะหลาย อันเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสำคัญในภาคอีสานหลายสาย เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำมูลและแม่น้ำชี โดยมีเทือกเขาภูพานเป็นแนวเขตกั้นพื้นที่ภาคอีสานออกเป็นสองส่วนคือ แอ่งโคราชหรือแอ่งเหนือและแอ่งสกลนครหรือแอ่งใต้<sup>3</sup> ลักษณะดังกล่าวทำให้สภาพทางกายภาพส่วนใหญ่ของภาคอีสานเป็นลำนํ้าธรรมชาติและพื้นที่เกษตรกรรม สำหรับทำนาปลูกข้าว ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในภูมิภาคนี้ ในขณะที่เดียวกันสภาพทางธรณีวิทยาใต้พื้นดินของภาคอีสานเป็นชั้นเกลือหินและน้ำเกลือใต้พื้นดินจำนวนมาก ซึ่งเกิดจากการที่น้ำทะเลไหลเข้ามาขังอยู่ในบริเวณนั้นเมื่อเกือบ 100 ล้านปี

<sup>3</sup> ปกรณ์ ตั้งวานิช “ความเป็นมาและข้อดีของโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี,” เอกสารสัมมนาโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ปัญหาและแนวทางแก้ไข วันที่ 29 มีนาคม 2546 (กรุงเทพฯ : 2546) , น. 14.

มาแล้ว และต่อมาเหือดแห้งกลายเป็นชั้นของเกลือหินอยู่ใต้ดิน<sup>4</sup> โดยเกลือที่อยู่ใต้พื้นดินจะซึมขึ้นมาปรากฏให้เห็นเป็นคราบเกลือสีขาวตามท้องนาในช่วงฤดูแล้ง หลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งจะเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านบางหมู่บ้านในภาคอีสานที่มีบ่อเกลือของชุมชน จะได้ทำพิธีเลี้ยงบ้าน เลี้ยงผีปู่ตา ก่อนที่จะทำพิธีกรรมสักการะผู้ดูแลบ่อเกลือและเริ่มลงมือต้มเกลือเพื่อเอาไว้ใช้สอยในครัวเรือน

## 2. ประวัติศาสตร์เกลืออีสาน ภาพยืนยันวิถีชีวิตของคนอีสานต่อเรื่องเกลือ

คำพูน บุญทวี กล่าวถึงความหมายเชิงคุณค่าและมูลค่าของเกลือในวรรณกรรมเรื่องลูกอีสาน ซึ่งยืนยันหรือแสดงให้เห็นความสำคัญของเกลือกับคนอีสานตั้งแต่อดีต การมองแหล่งเกลือว่ามีค่าสูง สอดคล้องกับงานศึกษาเรื่องเกลือในช่วงเวลาใกล้เคียงกันหลายชิ้น ดังเช่น การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมการผลิตเกลือสินเธาว์ในแถบลุ่มน้ำชี บริเวณหนองหานน้อย จังหวัดอุดรธานี หรือ แถบลุ่มแม่น้ำมูลในเขตอีสานตอนล่าง บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเกลือขนาดใหญ่ที่เรียกว่า อาณาจักรเกลือ เมื่อประมาณ 2,500 ปี แต่ในปัจจุบันได้กลายมาเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่มีความสำคัญในระดับประเทศและระดับโลก โดยเฉพาะงานศึกษาแหล่งเกลือที่สำคัญบริเวณชายขอบของทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นแหล่งที่ยังคงพบเห็นในปัจจุบันนี้ ในพื้นที่ บ่อพันขัน<sup>5</sup> อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยคณะสำรวจจากมหาวิทยาลัยโอดาโก ประเทศนิวซีแลนด์ พร้อมด้วย นายพจน์ เกื้อกูล ที่ได้ร่วมกันขุดค้นหาร่องรอยการทำเกลือสินเธาว์ของชุมชนนี้ในสมัยโบราณซึ่งถือว่าบ่อพันขันเป็นแหล่งผลิตเกลือสินเธาว์ที่มีขนาดใหญ่ในเขตอีสานตอนล่าง นอกจากนี้เป็นแหล่งผลิตเกลือที่มีความสำคัญแล้ว บริเวณบ่อพันขันยังเป็นแหล่งที่มีปลาชุมตมสมบูรณ์ เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านก็จะทำอาชีพประมงหาปลา เมื่อเวลาน้ำเริ่มลดแห้งลงในช่วงฤดูแล้งและสาเกลือเริ่มจับอยู่ตามผิวดินมากขึ้นชาวบ้านก็จะเริ่มทำการขุดผิวดินและต้มเกลือ เพื่อเอาไว้ทำปลาร้าและปลาแห้ง และเป็นสินค้าในการแลกเปลี่ยนกับเครื่องปั้นดินเผา รวมถึงสินค้าอื่นๆกับชุมชนใกล้เคียง ชาวบ้านที่บ่อพันขันจะมี

<sup>4</sup> ประเสริฐ วิทยารัฐ “เกลืออีสาน,” วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช 8 ( กันยายน-ธันวาคม 2538 ) : 36-50.

<sup>5</sup> บ่อพันขันหรือหนองพันขัน เป็นบ่อเกลือที่มีความสำคัญตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่16 เป็นต้นมา โดยเฉพาะในสมัยลพบุรีที่สัมพันธ์กับเมืองพระนครในวัฒนธรรมขอม ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณวัตถุ ศาสนสถานเช่นเมืองนครจำปาศัณห์ที่บ้านตาเถรซึ่งสัมพันธ์กับนครจำปาสี พระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม และปราสาทหินวัดธาตุพันขัน ที่บ้านหนองมะเหียะ ตำบลบ่อพันขัน อ.สุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อยู่ห่างจากบ่อเกลือพันขัน ประมาณ1,500 เมตร สำหรับที่เรียกบ่อพันขันเพราะว่า มีตำนานเล่าว่า มีน้ำจืดศักดิ์สิทธิ์อยู่กลางบ่อเกลือ ชาวบ้านจะตักน้ำจากบ่อเท่าไรก็ไม่หมด เลยให้ชื่อว่าบ่อพันขัน

พิธีกรรมสำคัญก่อนจะเริ่มทำการต้มเกลือ ได้แก่การจัดเลี้ยงเจ้าปู่พานที่เป็นผู้ปกป้องรักษาบ่อพันขัน พจนี เกื้อกุล ได้บันทึกไว้ว่า

...(ชาวบ้าน)...จะทำพิธีอันเชิญวิญญาณปู่พานมาเข้าทรง เพื่อรับเครื่องสังเวย ที่จัดเตรียมไว้ ตลอดระยะเวลา ที่เข้าทรงจะมีการซักถามเรื่องราวต่างๆ ส่วนมากจะเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ เช่น ฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ การเคี้ยวเกลือจะมีเหตุขัดข้องหรือเป็นอุปสรรคอย่างไร หลังจากเจ้าปู่พานมารับเครื่องสังเวยเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะรับประทานอาหารร่วมกัน...<sup>6</sup>

เกลือจึงเป็นสิ่งที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ผ่านพิธีกรรมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจในการผลิตและการเพาะปลูกทางการเกษตร ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านฤดูกาล จากฤดูแล้งซึ่งกำลังจะผ่านเข้าไปสู่ฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่บ้านต้องลงมือปลูกข้าวทำนาตามวิถีเกษตรกรรม บ่อเกลือของชุมชนต่างๆในพื้นที่ภาคอีสาน จึงเป็นแหล่งอาหารและแหล่งผลิตที่สำคัญของชาวบ้าน รวมถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับมิติทางด้านเศรษฐกิจ และการค้าขายภายในชุมชนและระหว่างชุมชน มีแหล่งเกลือโบราณที่สำคัญหลายแห่งที่พบในภาคอีสาน ตัวอย่างเช่น บ่อหัวแฮด<sup>7</sup> อำเภอนาคู จังหวัดนครราชสีมา เป็นบ่อเกลือที่มีความสำคัญในเรื่องของความสัมพันธ์ทางการค้าขายระหว่างชาวบ้านในแถบลุ่มน้ำสงคราม ปากแม่น้ำโขงบุรี ที่ล่องเรือไปค้าขายเกลือและสินค้าอื่นๆกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงในแถบจังหวัด สกลนคร มุกดาหารและนครพนม รวมถึงประเทศเพื่อนบ้านในแถบลุ่มน้ำโขง อย่างลาว ในแขวงสุวรรณเขต จำปาศักดิ์ เขมรราชู หลวงพระบาง รวมถึงแถบเวียดนาม และกัมพูชา บนเส้นทางที่เรียกว่า วัฒนธรรมสายปลาแดก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข<sup>8</sup> ที่บอกว่า การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนบริเวณลุ่มน้ำสงคราม ตั้งแต่ช่วงก่อน พ.ศ.2475-2501 ปรากฏว่า มีการทำนาปลูกข้าวไร่ ปลูกฝ้าย

<sup>6</sup> พจนี เกื้อกุล “บ่อพันขัน” เมืองโบราณ 2,1 (ตุลาคม-ธันวาคม, 2518) : 73-78.

<sup>7</sup> บ่อเกลือหัวแฮด ที่ชื่อว่าหัวแฮดเพราะมีเรื่องเล่าว่า นายพรานได้เข้าป่าล่าสัตว์และมาเจอแรดก็เลยฆ่าและตัดหัวควักดินบริเวณนี้เอาไว้ ทำให้หัวแรดไม่เน่าและพบว่าบริเวณนี้คือบ่อเกลือ บ่อเกลือนี้มีผู้ดูแลคือพ่อค้าแดง สนใจอ่านได้จากงานของ กุสุมา หงษ์ชูโต (2543) เกี่ยวกับการทำเกลือที่บ้านท่าสะอาด ตำบลท่าสะอาด อำเภอนาคู จังหวัดนครราชสีมา

<sup>8</sup> สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ ,การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำสงครามตั้งแต่ปีพ.ศ.2437ถึงปัจจุบัน, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ,2535), น. 37.

บางส่วนโดยเฉพาะบริเวณริมน้ำโขง จะมีการปลูกยาสูบ จับปลา ผลิตเกลือและหาของป่า ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

งาน ของ แวน เลียร์<sup>9</sup> ที่ได้ทำการศึกษาภาคสนามพร้อมกับศรีศักร วัลลิโภดม ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการพลังงานแม่น้ำโขง ขององค์การสหประชาชาติ ในการสำรวจแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี ตอนบนและตอนล่าง เกี่ยวกับเกลืออีสานและการตั้งถิ่นฐาน พบว่าการทำเกลือในเขตภาคอีสานของประเทศไทยมีมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่มีเกลืออุดมสมบูรณ์ และมนุษย์ได้นำเกลือใช้ประโยชน์อย่างยาวนาน รวมถึงความสัมพันธ์ของเกลืออีสานที่ส่งเป็นสินค้าสำคัญสำหรับทำปลาร้า ปลาแห้งและหมักดองในทะเลสาบเขมร เกลือจึงเป็นสินค้าออกสำคัญมาตั้งแต่โบราณ จนในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่และเน้นไปที่การใช้ประโยชน์สำหรับอุตสาหกรรมด้านต่างๆมากขึ้น ได้ทำให้เกลือกลายเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญของประเทศ ดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม บอกว่า

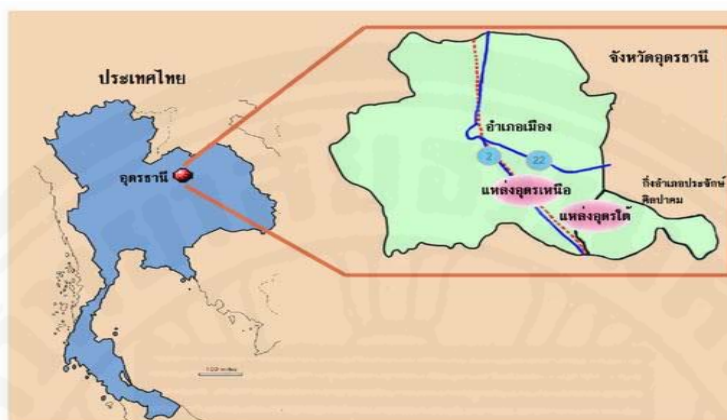
การเกิดโรงงานทำเกลือกันอย่างมโหฬาร ย่อมแสดงให้เห็นว่าเกลือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ถ้ามองเผินๆแล้วดูไม่น่ามีความสำคัญนอกเหนือไปจากการใช้อุปโภค บริโภคเท่าใด แต่ในสายตานักอุตสาหกรรมเกลือนั้น เกลืออีสานซึ่งเป็นเกลือสินเธาว์มีความหมายต่อการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเป็นอย่างมาก<sup>10</sup>

ดังนั้น เกลือจึงเป็นทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินที่มีความหมายและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับลักษณะทางกายภาพของภาคอีสาน วิถีชีวิตของคนในภูมิภาคนี้ รวมทั้งสภาพเศรษฐกิจ พิธีกรรม และวัฒนธรรมของคนอีสาน โดยเฉพาะในแง่ของวัฒนธรรมอาหารและวัฒนธรรมการบริโภคของคนภาคอีสานมาตั้งแต่อดีต ก่อนที่จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการผลิตเกลือแบบพื้นบ้านเพื่อบริโภคในครัวเรือน มาเป็นอุตสาหกรรมเกลือที่สร้างรายได้ให้กับท้องถิ่นและจังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน รวมทั้งการเข้ามาของกลุ่มทุนข้ามชาติ ภายใต้โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี

<sup>9</sup> แวน เลียร์, "Salt and Settlement in Northeast Thailand," เมืองโบราณ 2 (เมษายน – กรกฎาคม 2515) :112-116.

<sup>10</sup> ศรีศักร วัลลิโภดม, "เกลืออีสาน," เมืองโบราณ. 18(มกราคม-มีนาคม 2535) : 19.

### 3. สภาพพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี



ภาพพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี

โครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานี ของบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ได้ทำการสำรวจแร่โพแทช ในแหล่งสมบูรณ์ (แหล่งอุดรใต้) ครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบล คือ ตำบลโนนสูง ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง และตำบลห้วยสามพาด ตำบลนาม่วง กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี และได้ทำการขออาชญาบัตรและประทานบัตรในการขุดเจาะเหมืองแร่โพแทช เป็นระยะเวลา 22 ปี ในพื้นที่ 25 ตารางกิโลเมตร<sup>11</sup>

สภาพทางกายภาพและชีวภาพของพื้นที่ส่วนใหญ่ เป็นชุมชนที่ประชาชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น สลับกับพื้นที่เกษตรกรรมจำนวนมาก มีสถานที่ราชการสำคัญตั้งอยู่ เช่น ขนส่งจังหวัด สถานีตำรวจภูธร ค่ายทหาร ศูนย์มะเร็ง วิทยาลัยพยาบาลราชชนนี วิทยาลัยเทคนิค โรงเรียน วัดต่างๆ รวมถึงแหล่งน้ำจืดที่สำคัญ คือหนองนาตาล ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง และหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำปาว ลำน้ำสาขาสำคัญของแม่น้ำชี นอกจากนี้ยังมีลำห้วยธรรมชาติหลายสายที่ไหลลงสู่หนองหานกุมภวาปี เช่น ห้วยสามพาด ห้วยหิน ห้วยเก่าดำ ห้วยโพธิ์ ไพร ห้วยน้ำเค็ม และมีหนองน้ำสาธารณะของแต่ละหมู่บ้านสำหรับอุปโภคบริโภคและเลี้ยงสัตว์ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ของพื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมปลูกข้าวเป็นหลัก อีกทั้งในอดีตชุมชนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ทางด้านการพัฒนาและเศรษฐกิจ เช่นเป็นศูนย์กลางของการค้าขาย มีตลาดขนาดใหญ่ และเป็นศูนย์กลางของการคมนาคม เช่น สถานีรถไฟ มีโรงสีและโรงเลื่อยขนาดใหญ่ หรือมีค่ายของทหารอเมริกันตั้งอยู่ในช่วงสงครามเวียดนามและช่วงการแผ่ขยายอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ภาคอีสาน เป็นต้น

<sup>11</sup> บริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด, การประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม โครงการเหมืองแร่โปแตช, (กรุงเทพฯ: ทีมคอนซัลตังเอนจิเนียร, 2542), น. 2-3.

นอกจากนี้ ในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ยังมีทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นๆ เช่น บ่อเกลือที่กระจายอยู่ในหลายหมู่บ้าน ที่ยังคงทำการผลิตเกลือแบบพื้นบ้านมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้ง พื้นที่โคกหรือป่าสำหรับใช้ประโยชน์ แม้ว่าในปัจจุบันทรัพยากรดังกล่าวจะลดลง เนื่องจากการขยายพื้นที่ของการเพาะปลูก และสร้างที่อยู่อาศัย มีการจัดการพื้นที่บริเวณนี้ พร้อมกับนำทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ น้ำและแร่ธาตุมาใช้ประโยชน์ ซึ่งสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การอพยพตั้งถิ่นฐานและการปะทะกับการเปลี่ยนแปลงภายใต้การพัฒนาต่างๆในพื้นที่ ที่มีการเปลี่ยนแปลงจากยุคเกษตรกรรมธรรมชาติไปสู่การพัฒนาเกษตรกรรมแบบทุนนิยมเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของธุรกิจเกลือและอุตสาหกรรมเกลือบนแผ่นดินหรือผืนนาของคนที่สานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 ที่บริเวณลำน้ำเสียว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม และในช่วงปี พ.ศ.2524 เป็นต้นมาในแถบพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี<sup>12</sup>

ลักษณะการผลิตเกลือในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีปัจจุบัน มีอยู่สองรูปแบบคือ

1) การผลิตเกลือพื้นบ้าน ที่เป็นการผลิตเกลือตั้งแต่โบราณและกระทำอยู่แทบจะทุกพื้นที่ เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนและการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน แหล่งสำคัญเช่นหมู่บ้านบริเวณรอบหนองหานน้อย หรือหนองหานกุมภวาปี เกลือชนิดนี้เป็นโซเดียมคลอไรด์ ที่ระเหยขึ้นมาเป็นคราบเกลือบนผิวดินในช่วงฤดูแล้ง

2) การผลิตเชิงอุตสาหกรรม ในพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมเกลือที่สำคัญในทางเศรษฐกิจของจังหวัด และเริ่มผลิตเมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมา โดยใช้เกลือหินใต้พื้นดินและน้ำเกลือใต้ดินเป็นวัตถุดิบในการผลิต โดยใช้วิธีการดูดน้ำเกลือขึ้นมาต้มและตากบนลานดินและซีเมนต์

จนกระทั่งสถานการณ์ปัจจุบัน ที่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสานนั้น เริ่มที่จะมีความซับซ้อนของปัญหาที่รุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ ภายใต้โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ซึ่งเป็นการทำเหมืองแบบอุโมงค์ใต้ดิน โดยการเข้ามาลงทุนในเชิงพาณิชย์และพัฒนาอุตสาหกรรมโพแทชและเกลือหินของกลุ่มทุนข้ามชาติจากแคนาดา ที่ได้สร้างความหมายใหม่ของสิ่งที่เรียกว่าแร่โพแทช และเข้ามาจัดการกับวิถีชีวิตของคนอุดรธานี ภายใต้นโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐบาล รวมถึงการประชาสัมพันธ์โครงการของบริษัทเพื่อให้เกิดเหมืองแร่โพแทชขึ้นในพื้นที่ พร้อมกับการเคลื่อนไหวต่อต้านระหว่างชาวบ้านในท้องถิ่นกับกลุ่มทุนข้ามชาติที่กำลังต่อสู้กันอย่างรุนแรงในพื้นที่โครงการ

<sup>12</sup> สุชาติ สุขสะอาด “แนวทางจัดการอุตสาหกรรมเกลือสินเธาว์แบบยั่งยืน: กรณีศึกษา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี”. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายและการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกริก, 2544), น. 22.

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ เมื่อเวลาเปลี่ยนไปและมีสถานการณ์ใหม่ๆเกิดขึ้น ความหมายและโลกทัศน์ที่มีต่อเกลือและโพแทชของคนในพื้นที่ก็เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปด้วย การเกิดขึ้นของโรงงานเกลือหรืออุตสาหกรรมเกลือของนายทุนท้องถิ่นในประเทศ ในเขตพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้สร้างผลกระทบให้กับสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่อยู่รอบโรงงานผลิต เนื่องจากการดูดเอาน้ำเกลือใต้ดินขึ้นมาต้มและตาก ทำให้เกิดโพรงใต้ดินเป็นบริเวณกว้าง และมีการยุบตัวของพื้นดินหลายพื้นที่ รวมถึงผลกระทบจากการแพร่กระจายดินเค็มที่เกิดกับแม่น้ำ ลำคลอง พื้นที่ไร่นาบริเวณใกล้เคียง อันนำมาซึ่งปัญหาการฉีกพินทุระหว่างนายทุนกับชาวนาในพื้นที่ หากแต่ในปัจจุบันนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2548-2550 เป็นต้นมา ความหมายของเกลืออุตสาหกรรมแบบบ้านดุง ได้กลายมาเป็นการประกอบอุตสาหกรรมเกลือที่สร้างรายได้ให้กับท้องถิ่น และเป็นแนวทางหรือนโยบายสาธารณะสำหรับการจัดการทรัพยากรเกลืออย่างยั่งยืน รวมทั้งเป็นสิ่งที่ผสมผสานกับการผลิตเกลือแบบพื้นบ้าน ซึ่งใช้วิธีการชูดเอาน้ำดิน ขึ้นมาหมาและกรอง เพื่อให้ได้น้ำเกลือใส จากนั้นก็นำไปต้มให้เป็นเม็ดเกลือ โดยมีความหมายในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพึ่งตนเองของท้องถิ่น ที่ได้กลายมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติที่จะเข้ามาทำเหมืองแร่โพแทชและเกลือหินในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี เมื่อมีการเคลื่อนไหวของมิติทางเวลา ก็ทำให้ความหมายของเกลือมีการเปลี่ยนไปจากเดิม ในนัยที่โรงงานอุตสาหกรรมเกลือบ้านดุง กับเกลือพื้นบ้าน ได้เข้ามาใช้พื้นที่ของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินร่วมกัน ภายใต้แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการที่ยั่งยืนและการพึ่งตนเอง ที่สะท้อนให้เห็นการเคลื่อนไหวของการพัฒนาที่สร้างการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของเกลือในพื้นที่โครงการตลอดเวลา

การมองลงไปยังพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี จึงเป็นเสมือนการศึกษาพื้นที่ ในฐานะของ“ผู้กระทำ” ในการสร้างความหมาย เอกลักษณะ ให้กับคนในพื้นที่ และในอีกด้านหนึ่งพื้นที่ก็ถูกกระทำจากวาทกรรมการพัฒนาชุดต่างๆที่ลงไปในพื้นที่ พื้นที่จึงไม่ใช่พื้นที่ทางภูมิศาสตร์กายภาพหรือพื้นที่ของเขตการปกครอง แต่เป็นพื้นที่ของความรู้และอำนาจ ที่กระทำต่อพื้นที่และคนในพื้นที่ ซึ่งทำให้ชุมชนท้องถิ่น หรือพื้นที่ท้องถิ่น ไม่สามารถนิยามตนเอง หรือนำเสนอความเป็นตัวเองได้เต็มที่ แต่กลายเป็นพื้นที่ ที่ถูกนำเสนอโดยคนกลุ่มอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา โดยสะท้อนผ่านรูปแบบการจัดการ การจัดระเบียบของพื้นที่ เมื่อพื้นที่จังหวัดอุดรธานีเป็นพื้นที่ของแหล่งแร่ แหล่งสมบูรณ์ หรือแหล่งอุดรเหนือและอุดรใต้ ที่รัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติได้เข้ามากำหนดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินแห่งนี้ ภายใต้โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ดังนั้นเกลือและโพแทชจึงได้สร้างความหมายให้เกิดขึ้นต่อพื้นที่ ในฐานะวาทกรรมหลักของการพัฒนาประเทศ

ดังนั้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความไม่ต่อเนื่องของการให้ความหมาย ซึ่งเข้ามาสัมพันธ์ และจัดการกับวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ ในการเปลี่ยนให้ทุกสิ่งกลายเป็นทุนและเป็นทรัพย์สินเพื่อการใช้ ประโยชน์ โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติและที่ดินของชาวบ้าน ที่นำมาใช้พัฒนาประเทศและขับเคลื่อน ระบบทุนนิยมภายใต้การเอาแนวทางเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง ทำให้พื้นที่ของจังหวัดอุดรธานีกลายเป็นพื้นที่ ที่มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจ และเปิดพื้นที่ให้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามาใช้ประโยชน์ตั้งแต่การสำรวจพื้นที่ เพื่อแสวงหาแหล่งแร่ และการจัดการพื้นที่ ผ่านนโยบายการพัฒนาประเทศ และกฎหมายต่างๆ ที่เข้า มาควบคุมและกระทำต่อพื้นที่ อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ของปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ พื้นดิน อันเนื่องมาจากมีแร่โพแทชและเกลือหินใต้พื้นดินมหาศาล ซึ่งนำไปสู่การเปิดเวทีสาธารณะ เพื่อสร้างความเข้าใจและการรับรู้ต่อประเด็นดังกล่าวให้ชัดเจนมากขึ้นในเวลาต่อมา

#### 4.การเข้ามาของภาครัฐ : การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ภายใต้กระบวนการพัฒนา

การเข้ามาของรัฐ ภายใต้นโยบายการพัฒนาประเทศ ผ่านการสำรวจพื้นที่ เพื่อวางแผนการใช้ ประโยชน์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน ตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติฉบับที่1 (พ.ศ.2504-2509) ซึ่งเน้นในเรื่องของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ถนนหนทางและน้ำ เพื่อการอุปโภค บริโภค รวมถึงการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศจากภัยรุกรานของลัทธิคอมมิวนิสต์ใน พื้นที่ภาคอีสาน<sup>13</sup> ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรและสภาพทางกายภาพในพื้นที่ภาคอีสาน และจังหวัดอุดรธานี รวมทั้งความคิดโลกทัศน์ของคนต่อพื้นที่ที่มีพื้นฐานอยู่บนเรื่องของการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ น้ำและแร่ธาตุ โดยเฉพาะเกลือและแร่โพแทชใต้พื้นดินอีสาน

เหตุการณ์สำคัญที่ภาครัฐเข้ามาจัดการต่อสภาพทางกายภาพของพื้นที่ คือ

1) การเปลี่ยนแปลงนโยบายและแนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ ซึ่งทำให้ ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชนลดลง เนื่องจากการถากถางจับจองพื้นที่ทำกิน และการประกาศการ ให้สัมปทานป่ากับเอกชนและโครงการรถไฟ เพื่อใช้พัฒนาด้านการคมนาคมขนส่งโดยการสร้างถนน มิตรภาพและการทำเส้นทางรถไฟจากภาคกลางลงไปภาคอีสาน เช่น เส้นทางสายกรุงเทพฯ-หนองคาย ตั้งแต่ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2516-2530 เพื่อใช้ในการขนถ่ายสินค้าและการเชื่อมต่อระหว่างเมืองหลวงและ

<sup>13</sup> การดำเนินงานของลัทธิคอมมิวนิสต์มี สองช่วง ช่วงแรกคือการจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในปีพ.ศ. 2485 จนกระทั่งจอมพลสฤษดิ์ทำการปฏิวัติได้สำเร็จและจัดตั้งรัฐบาลในปีพ.ศ.2501 ได้มีการ ดำเนินการกวาดล้างและปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง โดยเฉพาะในช่วงปีพ.ศ.2504 ที่พรรคคอมมิวนิสต์ได้ จัดตั้งกองกำลังติดอาวุธอย่างเป็นทางการในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคอีสานของประเทศไทย<sup>14</sup> รวมถึงยุทธโศปกรณ์ทางการทหาร เครื่องมือสื่อสาร สถานีรับสัญญาณดาวเทียม ซึ่งเป็นผลพวงที่ประเทศไทยได้ยอมเป็นฐานทัพให้กับอเมริกันในสมัยสงครามเวียดนาม รวมทั้งมีการตั้งค่ายทหารอเมริกันในจังหวัดอุดรธานี ได้ทำให้เศรษฐกิจบริเวณนี้เจริญก้าวหน้ารวดเร็ว และส่งผลให้มีผู้คนอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อย่างหนาแน่น

2) โครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดกลางอย่างเช่น หนองหานกุมภวาปี ซึ่งเป็นหนองน้ำจืดขนาดใหญ่ มีพื้นที่ประมาณ 18,025 ไร่ 3 งาน 18 3/10 ตารางวา (อ้างอิงหนังสือแผนที่สำคัญสำหรับที่ทางหลวงสาธารณประโยชน์) ภายใต้โครงการที่เรียกว่า โขง ชี มูล ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตทางการเกษตรของคนในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน ผ่านระบบของการชลประทานและคลองส่งน้ำแบบไส้ไก่ และมีการจัดเก็บค่าน้ำ ในพื้นที่เกษตรกรรมประมาณ 55,000 ไร่ โดยการสร้างฝายบานประตูเหล็กกุมภวาปี กั้นหนองหานซึ่งเป็นต้นกำเนิดลำน้ำปาว ที่บ้านท่าม่วง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และมีการทำคันคูดินสูง 4-5 เมตร รอบหนองหาน ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้คนที่ย้ายอยู่บริเวณรอบหนองหาน โดยสมมติฐานเบื้องต้นของการดำเนินโครงการนี้ก็คือความคิดที่ว่า “อีสานขาดน้ำ” ไม่มีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตร จึงต้องสร้างระบบชลประทานเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ที่สอดคล้องกับเป้าหมายของกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้ระบุเกี่ยวกับลักษณะของโครงการ โขง ชี มูล ไว้ว่า

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่และราษฎรประมาณ 1 ใน 3 ของประเทศ ซึ่งประสบปัญหาในการขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูก อุปโภค บริโภค โดยเฉพาะในแถบลุ่มแม่น้ำมูลชี ในอดีตที่ผ่านมาได้มีการศึกษาโครงการต่างๆหลายโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในภาคนี้ ผลการศึกษาสรุปว่า น้ำที่มีอยู่ในประเทศ แม้จะมีปริมาณสูงมากในฤดูฝน แต่ก็ไม่สามารถเก็บกักน้ำและนำมาใช้อย่างเพียงพอในฤดูแล้ง ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องผันน้ำจากแม่น้ำโขงเข้ามาเพิ่มเติม ยังลุ่มแม่น้ำชี และลุ่มแม่น้ำมูล กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน จึงได้เสนอโครงการโขง ชี มูล เข้ามาบรรจุในแผนงานโครงการน้ำพระทัยจากในหลวง เพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามแนวพระราชดำริ...<sup>15</sup>

<sup>14</sup> เจิมศักดิ์ ปิ่นทองและคณะ วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า,2 (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,2534), น. 79.

<sup>15</sup> กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม , เอกสารประชาสัมพันธ์ โขง ชี มูล , (กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน,2535), น. 2.



ภาพหนองหานกุมภวาปี

โครงการ โขง ชี มูล จึงเป็นโครงการหนึ่งในพื้นที่ที่ได้สร้างผลกระทบต่อระบบนิเวศและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของคนลุ่มน้ำหนองหาน ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการประมงหาปลา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของพันธุ์พืช พันธุ์ปลาในหนองหานที่ลดน้อยลง เนื่องจากการทำคันคูดินเก็บกักน้ำรอบหนองหาน ทำให้ปลาไม่สามารถวางไข่ในนาได้ตามธรรมชาติ เหมือนในอดีต รวมถึงการปิดเส้นทางของลำน้ำธรรมชาติต่างๆ ที่ไหลลงมาสู่หนองหาน แม้ว่าทางโครงการจะชดเชยโดยรอบและเจาะท่อเพื่อระบายน้ำลงสู่หนองหาน แต่เมื่อถึงฤดูฝน หรือน้ำมาสะสม ที่ระดับน้ำมาก น้ำจะเอ่อล้นท่วมไร่นาพื้นที่ทางการเกษตรที่อยู่บริเวณริมหนองหาน บางแห่งท่วมนานหลายเดือน เนื่องจากการสร้างคันคูดินสูง 4-5 เมตรเป็นระยะทาง 80 กิโลเมตรรอบหนองหาน ผ่านพื้นที่ 97 หมู่บ้าน ใน 8 ตำบล คือ ตำบลอุ่มจาน ตำบลนาม่วง ตำบลเชียงแหว ตำบลคอนสาย ตำบลเวียงคำ ตำบลพันดอน ตำบลแซแลและตำบลตูมใต้ ทำให้พื้นที่เหล่านี้มักจะได้รับผลกระทบจากสภาวะน้ำท่วมในฤดูฝน รวมถึงการถล่มและการเพิ่มขึ้นของวัชพืช จำพวกธูปฤๅษี พงอ้อ และผักตบบริเวณหนองหานในช่วงฤดูฝน ที่ลมได้พัดเอาวัชพืชเหล่านี้ลอยมาอุดตันทางไหลของน้ำ ซึ่งทำให้น้ำระบายออกได้ช้า รวมถึงปริมาณน้ำที่กักเก็บในหนองหานมีมากขึ้น ส่งผลให้ระดับน้ำของหนองหานมีความลึกมากกว่าในอดีต และชาวบ้านหากินได้ยากลำบากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ดอน หรือพื้นที่บริเวณหนองหานที่น้ำเคยลดในฤดูแล้งนั้น ซึ่งในอดีตชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์จำพวกวัว ควาย ก็ไม่สามารถทำได้เช่นเคย เนื่องจากการทำคันคูดินกักเก็บน้ำในหนองหาน ทำให้น้ำในหนองหานมีระดับน้ำที่สูงมากขึ้นทุกปี จนส่งผลให้น้ำท่วมพื้นที่ดอนต่างๆ จนเหลือเพียงไม่กี่ดอนในปัจจุบัน

ดังนั้นโครงการโขง ชี มูล จึงเป็นโครงการที่ไม่ได้แก้ไขปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรอย่างจริงจัง แต่ทำให้พื้นที่ทางการเกษตรและนาข้าวต้องจมอยู่ใต้น้ำ และทำให้ระบบ

การไหลเวียนของลำน้ำธรรมชาติเกิดการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการสร้างคันคูดินปิดเส้นทางที่ลำห้วยสาขาของหนองหานที่ขึ้นลงตามธรรมชาติไม่สามารถลงสู่หนองหานได้ อีกทั้งสัตว์น้ำจำพวกปลาที่เคยขึ้นมาวางไข่ตามพื้นที่นา ก่อนที่จะลงไปสู่หนองหานไม่สามารถเข้ามาวางไข่ได้ ส่งผลให้สัตว์น้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์ตามไร่นาลดลง ชาวบ้านหากินลำบากมากขึ้น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในเรื่องของการเกษตรแบบพึ่งตนเอง มาเป็นการพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่นระบบชลประทาน ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี และเมล็ดพันธุ์ ซึ่งส่งผลให้ชาวนาอีสาน ต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยมเต็มรูปแบบ รวมทั้งการเข้ามาของอุตสาหกรรมเหมืองโปแตชใต้พื้นดินอีสาน ทำให้น้ำจากหนองหานกลายเป็นวัตถุุดิบที่สำคัญ ที่จะนำมาใช้ในกระบวนการแต่งแร่ ซึ่งต้องใช้น้ำเป็นตัวทำละลายปริมาณมาก รวมทั้งของเสียจากกระบวนการผลิตจำพวกเศษเกลือและน้ำเกลือจากกระบวนการผลิต ซึ่งอาจไหลปนเปื้อนลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติบริเวณใกล้เคียง และไหลลงสู่หนองหานซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำปาว ลำน้ำสำคัญสายหนึ่งของลำน้ำชี ปัญหาเรื่องเหมืองแร่โปแตชจึงกลายเป็นประเด็นปัญหาที่เข้ามาสัมพันธ์กับหนองหานในปัจจุบัน

3) การจัดการทรัพยากรแร่ธาตุใต้พื้นดิน โดยการทำเหมืองแร่โปแตช และเกลือหิน เพื่อจะนำไปใช้ในการพัฒนาการเกษตรแบบเข้มข้นที่ใช้ปุ๋ยเคมีเป็นวัตถุุดิบสำคัญ และขับเคลื่อนการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อเนื่องต่างๆ ที่ใช้เกลือเป็นองค์ประกอบทางเคมีพื้นฐาน ซึ่งส่งผลให้จังหวัดอุดรธานีกลายเป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ที่มีความสำคัญในการกำหนดยุทธศาสตร์ของการพัฒนาประเทศ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างมหาศาล ภายใต้การแสวงหาและการนำเอาแร่ที่มีค่าขึ้นมาใช้ โดยเฉพาะทรัพยากรแร่ธาตุใต้พื้นดินที่ยังไม่ได้ถูกค้นพบหรือถูกนำมาใช้

ทรัพยากรใต้แผ่นดินของจังหวัดอุดรธานี จึงไม่ได้เป็นของคนอุดรธานีเท่านั้น แต่ได้กลายมาเป็นทรัพยากรของชาติ ของคนในประเทศ ที่เป็นเจ้าของร่วมกัน ในการสร้างความเจริญให้กับประเทศชาติ ภายใต้การลงทุนของบริษัทข้ามชาติ ที่มีศักยภาพและความพร้อมทางการเงิน การลงทุน ความรู้และเทคโนโลยีอันทันสมัย ในการนำทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวมาใช้ประโยชน์และแจกจ่ายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับคนกลุ่มต่างๆ ในฐานะผู้ใช้ทรัพยากรกับเจ้าของทรัพยากร โดยการใช้ประโยชน์จากดินเค็มของภาคอีสานที่มีทรัพยากรเกลือและแร่โปแตชใต้พื้นดินอันมีค่ามหาศาล ซึ่งเคยสร้างผลกระทบให้กับชาวนาอีสาน<sup>16</sup> ในช่วงของการพัฒนาอุตสาหกรรมเกลือและการเคลื่อนย้าย

<sup>16</sup> ปัญหาดินเค็มเป็นปัญหาสำคัญของพื้นที่ภาคอีสาน เนื่องจากพื้นที่เหล่านั้นทำการเพาะปลูกไม่ค่อยได้ผลและได้ผลผลิตต่ำประมาณกันว่าพื้นที่กว่า 70 เปอร์เซ็นต์ของอีสานเป็นดินเค็มถึง 77,000 ตารางกิโลเมตร

ฐานการผลิตเกลือจากชายฝั่งทะเลเข้ามาสู่ดินแดนที่ราบสูงในช่วงปี พ.ศ.2514 เป็นต้นมา<sup>17</sup> มาเป็นสิ่งที่สร้างรายได้ทางเศรษฐกิจของภูมิภาค ทำให้เกลือได้พื้นดินของภาคอีสานมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ ดังเช่นที่นายประจวบ ไชยสาส์น อธิบดีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และการพลังงาน ได้เคยกล่าวว่า

...การพัฒนาเพื่อพลิกฟื้นแผ่นดินที่มีความยากจนให้กลับเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ ทำอย่างไรจะให้ดินเลวทำให้เกษตรกรร่ำรวย สำหรับที่ว่าทำอย่างไรจะให้ดินเลวทำให้เกษตรกรร่ำรวยในที่นี้หมายถึง เกลือของภาคอีสานที่สามารถทำให้เกษตรกรร่ำรวยขึ้นมาได้...<sup>18</sup>

ดังนั้น ความหมายของเกลือและโพแทชที่เกิดขึ้นในพื้นที่จึงสัมพันธ์กับวิถีเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ในลักษณะที่ภาคเกษตรกรรมจะต้องพึ่งพาปุ๋ยโพแทชเชื่อมโยงเพื่อใช้บำรุงดินและเพิ่มผลผลิต โดยนำเอาแร่โพแทชซึ่งอยู่ใต้ดินขึ้นมาใช้ประโยชน์ ดังที่เอมอร์ จงรักษ์ นักวิชาการด้านธรณีวิทยา ได้กล่าวว่า “ประเทศกำลังพัฒนา ประชาชนมักไม่มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องประสิทธิภาพในการผลิต ทำการเพาะปลูกไปตามธรรมชาติ การใช้ปุ๋ยมีน้อย”<sup>19</sup> หรือคำกล่าวของไสว สุนทรโรก ที่ชี้ว่า “อีสานรวยไปแต่ขแต่ดินกลับขาดปุ๋ยไปแต่ขแต่”<sup>20</sup> เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีความหมายในแง่ของผลประโยชน์ ที่จะต้องประสานผลประโยชน์ของคนกลุ่มต่างๆ เข้าด้วยกัน ภายใต้แนวคิดการนำแร่โพแทชขึ้นมาใช้ประโยชน์ต่อประเทศชาติและคนไทย โดยเฉพาะคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำให้มีการพยายามค้นหาและสำรวจทางธรณีวิทยาเพื่อเสาะหาแหล่งแร่โพแทชใต้พื้นดินของประเทศไทย ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในอนาคต โดยไสว สุนทรโรก ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับแร่

<sup>17</sup> สัมพันธ์ เตชะอธิกและคณะ , เอกสารการสัมมนาผลกระทบของสิ่งแวดล้อมปัญหาทรัพยากรธรรมชาติภาคอีสาน และผลประโยชน์มหาศาลที่ชาวบ้านไม่ได้ครอบครอง วันที่ 15-16 ธันวาคม พ.ศ.2532 , (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2532), น. 1-45.

<sup>18</sup> นายประจวบ ไชยสาส์น, “โอกาสทองของการใช้เทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน,” เอกสารการสัมมนาเรื่องโอกาสทองของการใช้เทคโนโลยีเพื่อพัฒนาภาคอีสาน วันที่ 28-29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2531 , (อุดรธานี: สถาบันวิทยาศาสตร์ฯ), น. 19-30.

<sup>19</sup> เอมอร์ จงรักษ์ “สถานการณ์แร่โปแตชปี 2515-2519” ข่าวสารการธรณี 24 (กรกฎาคม 2522) :43-53.

<sup>20</sup> ไสว สุนทรโรก “โปแตชอยู่ไหนใด,” ข่าวสารการธรณี 22 (พฤศจิกายน 2520) :37-43.

โพแทชในทางเศรษฐกิจก็คือ แร่โพแทชชนิดซิลไวท์ที่มีค่าโพแทสเซียมปริมาณสูงซึ่งเหมาะกับการทำปุ๋ย และใช้ในอุตสาหกรรมเคมีต่างๆ รวมทั้งเป็นแร่ที่มีมูลค่าสูงในตลาดและคุ้มค่าต่อการลงทุน

ความจริงเรามีแหล่งเกลือโปแตช มหาศาลจริงๆ ด้วย แต่ความหมายของเกลือโปแตช ในที่นี้ก็คือ คาร์นาไลต์ แต่อันิจาเกลือโปแตชที่เราอยากได้ คือ ซิลไวท์ เพราะคาร์นาไลต์แม้จะมีโปแตสเซียม แต่ก็มีปริมาณคิดเป็นเปอร์เซ็นต์แล้วยังต่ำอยู่ คือมีปริมาณโปแตสเซียมออกไซด์ เพียง 17 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น กรรมวิธีในการแยกออกจากเกลือหินก็ยาก สรุปแล้วในขณะนี้ขึ้นผลผลิตออกไปก็มีหวังขาดทุน<sup>21</sup>

ในขณะที่นายสมยศ ศักดิ์มาลา ข้าราชการกรมทรัพยากรธรณี บอกว่าโพแทชคือแร่ที่มีความสำคัญต่อการผลิตปุ๋ยสำหรับการเกษตร ในฐานะแร่ธาตุที่จำเป็นสำคัญต่อพืช

ตามที่ท่านอยากให้พูดให้ฟังว่าโปแตชคืออะไร โปแตชคือคำเรียกรวมกันในแร่ที่มี โปแตสเซียมเป็นองค์ประกอบ มีหลายชนิด แต่ที่พบในประเทศไทยมีสองชนิด คือ แคนาไลต์ และซิลไวท์ ทั้งสองตัวนี้ มีโปแตสเซียมเป็นองค์ประกอบ โปแตสเซียมคลอไรด์สามารถเอามาทำปุ๋ยเคมี NPK ส่วนมากจะมีสีต่างๆกันไปแล้วแต่มีอะไรปน เอลันแต่ละดูจะเผื่อนๆ ดูความชื้นในอากาศได้ดี มีรสขมเล็กน้อย ประโยชน์ใช้ในการทำปุ๋ย ให้พืชเจริญเติบโต สามารถดูดซึมสารอาหารได้ดี ใช้ในอุตสาหกรรมเคมีอื่นๆ เช่น แก้ว เซรามิก...<sup>22</sup>

ดังนั้นนโยบายการพัฒนาประเทศจึงสัมพันธ์กับพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ตั้งแต่เรื่องทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำ มาจนถึงทรัพยากรแร่ธาตุ ซึ่งได้ทำให้พื้นที่ของจังหวัดอุดรธานี กลายเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญของการพัฒนาประเทศและการกำหนดนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ ในลักษณะของพื้นที่ทางกายภาพที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะแร่โพแทชและเกลือหิน ซึ่งเป็นสินแร่ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมพื้นฐานของประเทศไทย รวมทั้งเป็น “ทรัพยากร” ที่ดึงดูดนักลงทุนทั้งในประเทศและนอกประเทศ ให้

<sup>21</sup> ไสว สุนทโรวาท “โปแตชอยู่ไหนใด,” ข่าวสารการธรณี 22 (พฤศจิกายน.2520) : 37-43.

<sup>22</sup> นายสมยศ ศักดิ์มาลา ตัวแทนกรมทรัพยากรธรณี อ้างจากเอกสารบันทึกการประชุมจังหวัด คณะกรรมการศึกษาผลกระทบกรณีโครงการเหมืองแร่โปแตช อุดรธานี (วันที่ 23 เมษายน 2545), น. 1-8.

เข้ามาครอบงำและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรใต้พื้นดินที่มีค่าดังกล่าว ตั้งแต่การเข้ามาสำรวจแร่โพแทช และเกลือหินในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีของกรมทรัพยากรธรณีและกลุ่มทุนข้ามชาติ จนพบว่ามี แหล่งแร่โพแทชปริมาณมหาศาลใต้พื้นดินของอุดรธานี

#### 5.การสำรวจแหล่งแร่ของกรมทรัพยากรธรณีและกลุ่มทุนข้ามชาติ

คำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า “หลงสั่งให้มาเจาะแร่” ในการอ้างคำสั่งของทางราชการ ของผู้ เข้ามาขุดเจาะในช่วงแรกประมาณปี พ.ศ.2516-2519 ทำให้ชาวบ้านรู้สึกหวาดกลัวไม่กล้าซักถามหรือ ต่อต้านการสำรวจดังกล่าว ในช่วงต่อมาปี พ.ศ.2536 -2537 ก็มีบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ ปอเรชั่น จำกัด เข้ามาเจาะแร่ซ้ำอีกครั้ง ได้สร้างความตื่นเต้นให้กับชาวบ้านที่เชื่อว่า มีการพบแร่ที่มีค่า ใต้พื้นดินของตนเอง ทั้งแร่ยูเรเนียม น้ำมันหรือแม้กระทั่งทองคำ รวมทั้งความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ผู้สำรวจกับชาวบ้านในพื้นที่ในเรื่องค่าชดเชยความเสียหายจากการขุดเจาะที่นาและการตัดผ่านคันนา ของชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านบางรายได้เรียกร้องและได้รับค่าตอบแทนจากการขุดเจาะหลุมละ ประมาณ 1,500-3,000 บาท ถึง10,000 บาท ทั้งหลุมน้ำและหลุมเกลือหินหรือโพแทช ที่กลุ่มทุน ข้ามชาติเข้ามาขุดเจาะในที่นาของชาวบ้าน ดังเช่นนางมณี บุญรอด ซึ่งถูกขุดเจาะที่นาเล่าให้ฟังว่า (ดูสรุปลำดับเหตุการณ์ในพื้นที่ประกอบในภาคผนวกข.)

ปี 36-37 ข้าเจ้า บอกว่าทางราชการให้มาขุด เขาก็ปฏิเสธไม่ได้ ก็เลยให้เขา มาขุดเจาะ ไม่รู้ว่าเป็นแร่อะไร รู้แต่เขาบอกว่าเป็นน้ำมัน เคยมีชาวบ้าน โวยวาย ไม่ยอมให้เข้ามาขุด เพราะเวลามาแต่ละครั้งมีทั้งรถสิบล้อ รถแบ็คโฮ เต็มไปหมด เวลาตอกเสา เพื่อฝังหลักลงไปก็ตอกกันในช่วงเวลากลางคืน ชาวบ้านไม่ได้หลับไม่ได้นอน เดือดร้อนกันหมดรวมถึงวัว ควายด้วย พอ ชาวบ้านไปบอกว่าคันนาถูกเหยียบเขาก็กายให้คนละ5-10 บาท พอบอกว่าที่ นามีเอกสารสิทธิ์ มีโฉนด เข้ามาทำอะไรโดยไม่ขออนุญาต ทำตาม อำนาจใจไม่ได้ เขาเลยให้วิศวกรฝรั่งที่มาคุมงาน เจรจาแล้วจ่ายเงินให้ 10,000บาท ตอนนั้นที่นาแม่เสียหายมากปลูกข้าวไม่ได้ เพราะเขาเอาดิน เกลือที่ขุดได้มาฝังกลบในที่นา ปลูกข้าวก็ไม่ขึ้น ปลูกอะไรไม่ได้กินเลย แคได้ เงินมา10,000 บาทมันไม่คุ้ม...<sup>23</sup>

<sup>23</sup> สัมภาษณ์นางมณี บุญรอด วันที่ 28 เมษายน 2549.

กรมทรัพยากรธรณีเข้ามาสำรวจแหล่งแร่โพแทชและเกลือหินในพื้นที่ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2516 ถึง 2524 โดยจังหวัดอุดรธานี เป็น 1 ใน 15 แหล่งที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลเป็นพื้นที่ประมาณ 44,120 ตารางกิโลเมตร เมื่อปี พ.ศ. 2522 ที่ได้ประกาศพื้นที่ในการสำรวจ ศึกษาทดลอง และทำการวิจัยแหล่งแร่โปแตชและเกลือหิน บริเวณแอ่งสกลนคร จำนวนพื้นที่ 16,640 ตารางกิโลเมตร ในเขตจังหวัด อุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ ขอนแก่นและแอ่งโคราช ในเขตจังหวัด นครราชสีมา ร้อยเอ็ด ยโสธร สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ มหาสารคาม ชัยภูมิ และอุบลราชธานี เป็นพื้นที่ 274,800 ตารางกิโลเมตร<sup>24</sup> ซึ่งต่อมาบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ประเทศแคนาดา ได้ทำสัญญาร่วมกับบริษัท อะกริโกโปแตช ประเทศสหรัฐอเมริกา บริษัทเอเชีย แปซิฟิก รีส์อร์สเซส จำกัด บริษัทเมโทร รีส์อร์สเซส จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทที่จดทะเบียนในประเทศไทย และบริษัทไวร์ดเมียร์ จำกัด ซึ่งจดทะเบียนในประเทศไทย ในการร่วมลงทุนและพัฒนาโครงการ และได้รับสัมปทานการสำรวจจากรัฐบาลไทยในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี จำนวน 2,333 ตารางกิโลเมตรตั้งแต่ปีพ.ศ. 2516 เป็นต้นมา<sup>25</sup>

จนถึงช่วงปี พ.ศ.2523 ที่รัฐบาลไทยได้ประกาศแหล่งสัมปทานทั้งสิ้น 5 แห่ง<sup>26</sup> เพื่อการสำรวจและแสวงหาแหล่งแร่ในเชิงพาณิชย์ โดยการเชิญชวนนักลงทุนและผู้สนใจ เข้ามาขออาชญาบัตรและประทานบัตรเพื่อทำการสำรวจและผลิตแร่ในเชิงพาณิชย์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งบริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ได้ยื่นขอสิทธิผูกขาด และในช่วงปี พ.ศ. 2527 กระทรวงอุตสาหกรรมและกรมทรัพยากรธรณี ได้ทำสัญญากับบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ให้สิทธิสำรวจและผลิตแร่โพแทชในภาคอีสานแก่บริษัทเพียงผู้เดียว แต่สภาพการณ์ของการผลิตโพแทชทั่วโลกรวมทั้งประเทศแคนาดา ซึ่งเป็นแหล่งผลิตรายใหญ่ของโลก ได้รับผลกระทบจากราคาโพแทชในตลาดโลกที่ตกต่ำ การผลิตไม่เพิ่มมากขึ้น และไม่มีการพัฒนาเหมืองใหม่ขึ้นมาได้ จึงทำให้สถานการณ์ของการสำรวจและผลิตโพแทชซบเซาและหยุดชะงักลง จนมาถึงช่วงปี พ.ศ. 2536 สถานการณ์โพแทชในตลาดโลกเริ่มดีขึ้น ทางบริษัท เอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ได้เข้ามาขุดเจาะและสำรวจแหล่งแร่โพแทชในประเทศไทยอีกครั้ง โดยได้รับ

<sup>24</sup> ประกาศกระทรวงอุตสาหกรรม วันที่ 6 ก.พ. 2522, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 96 ตอนที่ 21 ฉบับพิเศษ (19 กุมภาพันธ์), น. 12.

<sup>25</sup> บริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด, การประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม โครงการเหมืองแร่โปแตช (กรุงเทพฯ: ทีมคอนซัลติงเอนจิเนียร์), น. 2-3.

<sup>26</sup> เอเชียแปซิฟิกโปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด, คู่มือเผยแพร่ความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี (กรุงเทพฯ : เอเชียแปซิฟิก ,2548), น.2. ที่พูดถึง ประกาศของอุตสาหกรรมเลขที่ อก.0304/08930 เพื่อเชิญให้บุคคลอื่นยื่นคำขอสิทธิสำรวจและผลิตแร่โพแทชในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อาชญาบัตรพิเศษในการสำรวจต่อ และได้ทำการขุดเจาะสำรวจเพิ่มเติมเมื่อปี พ.ศ.2535-2536 โดยการสำรวจของบริษัทอาศัยข้อมูลจากการสำรวจของกรมทรัพยากรธรณี เมื่อปี พ.ศ.2516-2519 ที่จังหวัดอุดรธานี จนได้ทำการขุดเจาะสำรวจเพิ่มเติมและพบแหล่งแร่โพแทชคุณภาพสูงระดับหนึ่งของโลก ชนิดซิลไวท์ ซึ่งเป็นแร่โพแทชที่มีความบริสุทธิ์ที่สุด เป็นที่ต้องการของตลาดมาก และคุ้มค่าต่อการลงทุน เพื่อผลิตในเชิงพาณิชย์ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2543 บริษัทได้รับการส่งเสริมการลงทุน (BOI) โดยมีสิทธิประโยชน์ด้านแรงงานต่างด้าว กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ภาษีอากรและด้านการเงิน และในปี พ.ศ. 2544 รายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของบริษัทก็ผ่านการพิจารณาจากสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม เพื่อยื่นเสนอขอประทานบัตรจัดตั้งโรงงานในประเทศไทย

ดังนั้นการเข้ามาของกลุ่มทุนข้ามชาติ และรัฐบาลภายใต้กรมทรัพยากรธรณี เพื่อสำรวจหาแหล่งแร่โพแทชในพื้นที่ภาคอีสานและจังหวัดอุดรธานีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516ถึง2537 จึงได้เปิดความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า แร่โพแทชและเกลือในภาคอีสาน ในแง่ของสินแร่ หรือทรัพยากร ที่สัมพันธ์กับการลงทุนขนาดใหญ่และการเข้ามาของบริษัทเอเชียแปซิฟิกโปแตช คอร์ปอเรชั่นจำกัด ซึ่งส่งผลต่อการจัดการพื้นที่บริเวณนี้ จากชุมชนตั้งบ้านเรือน จากนาข้าว ให้กลายเป็นสิ่งที่บริษัทและรัฐบาลเรียกว่า แหล่ง หรือ Site ของโครงการพัฒนา คือ ‘แหล่งอุดรเหนือ’ ‘แหล่งอุดรใต้’ และ ‘แหล่งแร่สมบูรณ’ รวมทั้งการเกิดขึ้นของนิคมอุตสาหกรรมโคกนาคลอง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบริเวณพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีที่บ้านหนองตะไก้ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เพื่อวางแผนการพัฒนาเหมืองแร่และรองรับอุตสาหกรรมต่อเนื่องที่จะตามมาในอนาคต

การค้นพบแร่โพแทชในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีและจังหวัดอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงถือเป็นประเด็นสำคัญในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของประเทศไทย รวมถึงภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะแหล่งแร่โพแทชที่สำคัญของโลก ในปัจจุบันมีอยู่ 19 แหล่งใน 14 ประเทศทั่วโลก คือ แคนาดา สหรัฐอเมริกา ชิลี คองโก จีน ออสเตรเลีย สเปน อิตาลี ฝรั่งเศส เยอรมัน อังกฤษ รัสเซีย และอิสราเอล<sup>27</sup> เนื่องจากแร่โพแทชเป็นแร่ที่มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจและการเกษตร โดยแร่โพแทชที่พบในโลกมีมากมายหลายชนิดแต่มีไม่กี่ชนิดที่มีคุณค่าในทางเศรษฐกิจ และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ไม่มากนัก ในประเทศไทยพบแร่โพแทชที่มีความสำคัญในเชิงพาณิชย์ 2 ชนิด คือซิลไวท์ และคัลนาไลต์ ซึ่งเป็นแร่โพแทชที่มีความสำคัญทางการเกษตร ใช้ทำปุ๋ย และยังไม่มีแร่ชนิดอื่นใช้ทดแทนได้

ดังนั้น การเข้ามาของทุนจึงดำเนินควบคู่ไปกับท่าทีและนโยบายของรัฐ เนื่องจากการค้นพบแร่โพแทช และเกลือหิน โดยเฉพาะแร่โพแทช ชนิดซิลไวท์ ซึ่งเป็นชนิดที่หายากและมีความ

<sup>27</sup> เอมอร์ จงรักษ์ “สถานการณ์แร่โปแตช ปี2515-2519,” ข่าวสารการธรณี 24 (ก.ค. 2522) :45.

บริษัทเป็นลำดับต้นๆของโลก จำนวนมหาศาลใต้พื้นดินอีสานและมีความคุ้มค่าต่อการลงทุนทางเศรษฐกิจ และพัฒนาเป็นโครงการลงทุนขนาดใหญ่ ทำให้บริษัทข้ามชาติของประเทศที่ผลิตไฟฟ้ารายใหญ่ของโลก สนใจที่จะเข้ามาลงทุนในเชิงพาณิชย์ และ ทำให้จังหวัดอุดรธานีกลายเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญของประเทศ เพราะมีแร่ไฟฟ้าที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ในระดับประเทศ ระดับภูมิภาค และระดับโลก ซึ่งกำลังจะกลายเป็นจังหวัดที่มีเหมืองไฟฟ้าขนาดใหญ่เป็นอันดับสามของโลกตั้งอยู่และเป็นฐานของการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมพื้นฐานที่สำคัญของประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในอนาคต

บริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ได้ประกาศการค้นพบแหล่งแร่ไฟฟ้าระดับโลกที่อุดรธานี เพื่อสร้างความมั่นใจกับนักลงทุนในประเทศและต่างประเทศและระดมทุนในตลาดหลักทรัพย์ ดังคำประกาศของนายโดนัลด์ ฮิวจ์ วิศวกรของบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่นจำกัด เป็นการเปิดตัวถึงแหล่งแร่สมบูรณ์ซึ่งเป็นแหล่งแร่ไฟฟ้าที่มีความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ และบริษัทข้ามชาติที่จะเข้ามาลงทุนทำการเปิดเหมืองขนาดใหญ่ลำดับต้นๆของโลกในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ว่า

แหล่งสมบูรณ์ (ชื่อแหล่งแร่ที่จะทำการก่อสร้างที่บ้านหนองตะไก้) ชื่อแหล่งแร่ไฟฟ้าที่มีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และไฟฟ้าเป็นแร่ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ประกอบด้วยธาตุไฟฟ้าเซียมและโซเดียมคุณภาพสูง แร่ไฟฟ้าเป็นสารอาหารที่จำเป็นของพืช...ไฟฟ้าคือสิ่งที่มีความสำคัญในการพัฒนาทางด้านการเกษตร และถือเป็นพื้นฐานสำคัญทางโภชนาการของพืช ในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่การบริโภคได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ไม่มีประเทศใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่จะมีแหล่งแร่ไฟฟ้าอันมหาศาล ซึ่งในปัจจุบันต้องนำเข้าจากต่างประเทศ เช่น อเมริกาเหนือ สหภาพโซเวียต และตะวันออกกลาง...จะทำให้ประเทศไทยอยู่อันดับสาม ของผู้ผลิตไฟฟ้าในโลกรองจากแคนาดาและรัสเซีย<sup>28</sup>

<sup>28</sup> คำแถลงของ Donald Hauge วิศวกรเอพีพีซี: ปีพ.ศ.2544



ความหมายของแร่โพแทชตามที่บริษัทพูดถึงก็คือ ทรัพยากรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะต้องมีการนำแร่โพแทชขึ้นมาผลิตปุ๋ยเคมีเพื่อใช้พัฒนาอุตสาหกรรมด้านการเกษตร รวมทั้งอุตสาหกรรม ปิโตรเคมีต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนอาศัยอยู่ในชุมชนรอบโครงการซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมและพึ่งพาปุ๋ยเคมีในกระบวนการผลิต พร้อมกับการปะทะกันของความหมายเกี่ยวกับเกลือพื้นบ้านของชาวบ้าน. ที่สัมพันธ์กับเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น การพึ่งตนเองและการผลิตแบบยั่งยืน ตั้งแต่ก่อนมีโครงการเหมืองแร่โพแทชเข้ามาในพื้นที่จนถึงปัจจุบัน

สิ่งที่บริษัทข้ามชาติได้ดำเนินการในระดับนโยบาย ไม่ว่าจะเป็นการผลักดันการแก้ไขพระราชบัญญัติแร่ในช่วงปี พ.ศ.2541 หรือการเปลี่ยนแปลงผู้ถือหุ้นเป็นชาวต่างชาติมากกว่าคนไทย<sup>29</sup> และได้มีการกว้านซื้อที่ดินบริเวณเนินเตงโม ของบ้านหนองตะไกร้และหนองนาเจริญ ที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำสาธารณะหนองนาตาล เพื่อใช้เป็นพื้นที่ก่อสร้างโรงงานแต่งแร่ ลานกองเกลือ บ่อเก็บกักน้ำเกลือ และอุโมงค์ทางเข้า เป็นพื้นที่กว่า 1,500 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าโคกและพื้นที่นาทำการเกษตรของชาวบ้านบริเวณนั้น โดยชาวบ้านเชื่อว่าจะมีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นและลูกหลานจะมีงานทำ ไม่ต้องอพยพแรงงานไปที่กรุงเทพฯ

การจัดการในระดับพื้นที่กับคนกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2546ถึงปัจจุบัน ภายใต้การเคลื่อนไหวของฝ่ายมวลชนสัมพันธ์ของบริษัท ที่จัดกิจกรรมต่างๆกับชุมชนรอบพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ไม่ว่าจะเป็นการจัดบุญผ้าป่า ทอดกฐินให้กับหมู่บ้านและวัด การส่งเสริมอาชีพ เพาะเห็ด เลี้ยงปลาและเลี้ยงไก่พื้นบ้าน การอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการเทคนิคทำเหมืองแร่ การอบรมจริยธรรมในโรงเรียน การจัดกีฬาให้กับกลุ่มเยาวชน การพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ รวมถึงการจัดหน่วย

<sup>29</sup> ในช่วงปี 2539 ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ถือหุ้นของบริษัทเอฟพีวี โดยมีประเทศแคนาดาเป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่ และรัฐบาลไทยในนามของกระทรวงการคลัง เป็นผู้ถือหุ้นอยู่ 10 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งเป็นหุ้นแบบให้เปล่า

แพทย์เข้ามารักษาในชุมชน เป็นต้น เพื่อให้ชุมชนยอมรับการดำเนินการของบริษัทเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี และยืนยันว่าเหมืองแร่โพแทชสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนได้

## 6.ผลกระทบต่อคนในชุมชนจากการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มต่างๆ

### 6.1 การเข้ามาของบริษัทข้ามชาติในพื้นที่

ในขณะที่ วงการวิชาการธรณีวิทยาและบริษัทข้ามชาติมีการตื่นตัวเรื่องการค้นพบแหล่งแร่โพแทชในภาคอีสาน แต่ในทางตรงกันข้ามความเข้าใจและการพูดถึงเกี่ยวกับแร่โพแทชของคนในพื้นที่ ในช่วงเวลานั้นก็ยังไม่มีความแตกต่างกันหลากหลายออกไป เนื่องจากไม่รู้ว่แร่โพแทชคืออะไร สิ่งที่ชาวบ้านรับรู้ก็คือ วัตถุที่ใสเหมือนสารส้ม ก้อนแร่หรือแม้กระทั่งน้ำมัน ดังตัวอย่างที่ชาวบ้านสะท้อนความเข้าใจเกี่ยวกับแร่โพแทชที่มีคนเข้ามาสำรวจในช่วงปี พ.ศ.2536-2537 ว่า

เห็นกลุ่มวิศวกรเข้ามาแต่ไม่รู้ว่มาทำอะไร ชาวบ้านก็บอกว่าเขาจะมาขุดเจาะน้ำมัน ก็ดีใจที่จะได้ขายที่นาเพราะที่นามีน้ำมัน แต่มาถึงวันนี้ ไม่มีใคร มาเจรจาซื้อที่ดิน ไม่มีใครมาเช่าอะไรให้ฟัง มีแต่เพียงการเอาเงินไปมัดจำ บอกว่าจะซื้อที่ดินแต่ผ่านไป 8 ปี ก็ยังเหมือนเดิม และเวลามากก็บอกว่ารัฐให้มา ชาวบ้านไม่มีสิทธิ์คัดค้าน ผมเองเคยรู้เรื่องบ้านดุง ที่อำเภอบ้านม่วง จังหวัดอุดรธานี ที่เกิดเหตุดินถล่ม เพราะมีการสูบน้ำเกลือใต้ดินขึ้นมาทำนาเกลือ เหมือนกัน ก็กลัวจะเกิดกับบ้านเราเพราะการทำเหมืองแร่โปแตชจะมีการขุดลึกลงไปใต้ดินประมาณ 100 เมตร จึงต้องเรียกห้อง ..<sup>30</sup>

การปิดบังข้อมูลเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทช ทั้งจากกรมทรัพยากรธรณีและนักลงทุนชาวต่างชาติที่เข้ามาสำรวจและขุดเจาะแร่โพแทช ในพื้นที่ทั้ง 2 ช่วง คือตั้งแต่ปี พ.ศ.2516-2524 และพ.ศ.2536-2537 แม้ว่าในช่วงเวลาของการขุดเจาะ และสำรวจของบริษัทจะใช้เวลาในพื้นที่ ถึง 2ปี แต่บริษัทก็ไม่ได้มีการอธิบายหรือทำความเข้าใจกับชาวบ้านในพื้นที่ให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับแร่ที่มาทำการสำรวจ คุณสมบัติและการนำไปใช้ประโยชน์อะไรบ้าง โดยอ้างถึงเงื่อนไขผลประโยชน์ทางธุรกิจและการลงทุนที่ต้องปิดข้อมูลเป็นความลับ ขณะที่ในช่วงนั้นบริษัทได้เริ่มมีการทำความเข้าใจและประชาสัมพันธ์กับผู้นำในระดับประเทศ จังหวัดผ่านเจ้าหน้าที่ของทางราชการ เช่น รัฐบาลข้าราชการกรมทรัพยากรธรณีกระทรวงอุตสาหกรรม ผู้ว่าราชการจังหวัด ลงไปจนถึงผู้นำท้องถิ่น โดยเฉพาะกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่โครงการพร้อมๆกับการประกาศว่าจะดำเนินการสร้างเหมืองแร่ใน

<sup>30</sup> สัมภาษณ์นายสำราญ วงษ์ไธสา วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2546

จังหวัดอุดรธานี เมื่อช่วงปี พ.ศ.2537 ซึ่งบริษัทเอฟพีซี มีความมั่นใจว่าได้พบแหล่งแร่โพแทช คุณภาพดี และมีคุณค่าในเชิงพาณิชย์ และเหมาะสมในการลงทุน

เหตุการณ์เคลื่อนไหวของกลุ่มทุนข้ามชาติเกี่ยวกับแร่โพแทช ในพื้นที่เกิดขึ้นในวันที่15-16 มกราคม พ.ศ.2542 เมื่อบริษัทเอฟพีซี ได้เข้ามาประชุมประชาสัมพันธ์โครงการเหมืองแร่โพแทชกับชาวบ้านในพื้นที่ บ้านหนองตะไก้ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยมีการจัดเลี้ยง ไต๋จิ้น ล้มวัว ควาย และจ้างหมอลำซึ่งมาแสดงให้ชาวบ้านชม และวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2542 บริษัทเอฟพีซี ได้เข้ามาประชุมโครงการกับชาวบ้านในพื้นที่ตำบลห้วยสามพาด กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี ที่วัดอรุณธรรมรังสี บ้านโนนสมบุญณ์ ซึ่งบริษัทเอฟพีซีเข้ามาให้ข้อมูลของในช่วงแรกโดยบอกว่าแร่โพแทชคือปุ๋ยเคมี เป็นสิ่งที่สร้างความมั่งคั่งให้แก่ชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏจากการบอกเล่าของบริษัท จนกระทั่งมีนักพัฒนาเอกชนเข้ามาในพื้นที่และบอกกับชาวบ้านถึงสิ่งที่ไม่เคยปรากฏจากคำพูดของบริษัทข้ามชาติ ว่าแร่โพแทชคือความหายนะที่จะเกิดต่อพื้นที่หากมีโครงการเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการสร้างความรู้ใหม่ให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่ต่อเรื่องดังกล่าว ดังที่แม่สา ดวงปาโคตร เล่าถึงการเข้ามาของคนกลุ่มต่างๆ ว่า

4-5 ปีที่แล้ว เขาเข้ามาประชุมอยู่วัด เรียกชาวบ้านไปฟัง เขาไม่ได้บอกว่าไปแต่ชคืออะไร รู้แต่ว่าเราจะร่ำจะรวย ตอนแรกเขาวามีแร่เขาให้หลุมละ3,000 บาท ตอนเขามาเจาะ เขาวามาชุดเจาะหาน้ำมัน ต่อมาก็มาประชุมพูดถึงเรื่องไปแต่ชว่าไปแต่ชคือปุ๋ย ตอนเขามาชุดเจาะที่แรกปี2536 แต่รู้ว่าเป็นแร่ไปแต่ช ตอนปี 2540 เขามาประชุม พวกฝรั่งแคนาดาเข้ามา ต่อมาก็มีเอ็นจีโอ หัวหน้าสุวิทย์กับโต ออกมาประชุมช่วงออกพรรษา มาเล่าให้ฟัง ว่าไปแต่ช มันเป็นจิ้งได้นำสิกินได้บ่อแผ่นดินสิทรุดบ่อถึงรู้ว่ามันมีพิษมีภัย มาบ้านเฮา แต่ก็ไม่ได้ยินแต่จะชุดจะชุด บ่อสู้ผิดภัยของมัน<sup>31</sup>

เช่นเดียวกับนาย สำราญ วงษ์ใสสา ผู้ใหญ่บ้านโนนสมบุญณ์หมู่ที่12 เล่าถึงการประชาสัมพันธ์ในช่วงแรกของบริษัท เอเซีย แปซิฟิก ปอแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ที่เน้นไปที่ผู้นำในชุมชน เจ้าหน้าที่และนักการเมืองระดับจังหวัด เกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ ว่า

ปลายปี 2541คณะทำงานบริษัทเอฟพีซี เริ่มรุกรานด้านประชาสัมพันธ์โดยเริ่มจากการนำบรรดาสมาชิก อบต. สท. สจ. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่

<sup>31</sup> สัมภาษณ์นางสา ดวงปาโคตร วันที่27 กรกฎาคม 2549

อำเภอ จังหวัด ไปประชุมใหญ่ที่โรงแรมเจริญศรี ซึ่งเป็นโรงแรมใหญ่ในเมืองอุดร เพื่อทำการชี้แจงเรื่องโครงการผลดีที่จะเกิดขึ้น แก่ชุมชน รวมถึงการจัดเลี้ยง ชาวบ้าน โดยมีการทำเอกสาร วีดีโอเทป ภาพถ่าย การทำเหมืองใต้ดินมาฉาย พร้อมกับการบรรยายให้ชาวบ้านเข้าใจเรื่องการทำเหมือง รวมถึงการล้ม วัว ควาย เลี้ยงโต๊ะจีน และการจ้างหมอลำซึ่งมาแสดงให้ชม การให้การสนับสนุน การสร้างสวนสาธารณะและการจัดซื้อคอมพิวเตอร์ให้กับโรงเรียนในชุมชนที่ตั้ง โครงการ ทุกครั้งที่ประชุมพบปะชาวบ้าน บริษัทจะบอกเสมอว่า โครงการนี้จะ สร้างผลประโยชน์ให้กับชุมชน คนในชุมชนจะมีงานทำเป็น 1,000 ตำแหน่ง มี อาชีพมั่นคงไม่ต้องอพยพแรงงาน รวมถึงเราจะได้มีปุ๋ยใช้ลดการนำเข้าปุ๋ย ไปแต่ช จากต่างประเทศ ชาวนาได้ซื้อปุ๋ยราคาถูก รวมถึงค่าภาคหลวงที่รัฐบาล จะได้รับปีละหลายล้านบาท องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วน จังหวัด และเทศบาลในเขตประเทานบัตรก็จะได้ส่วนแบ่งกำไร 10-20 เปอร์เซ็นต์ เวลาบริษัทถูกชาวบ้านซักถามเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม บริษัทก็จะอ้างถึง เทคโนโลยีขั้นสูงของอุตสาหกรรมการผลิตเหมืองแร่ใต้ดิน มีมาตรการป้องกัน ผลกระทบเรื่องดินถล่ม น้ำเค็มและเน้นย้ำว่า มันเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ชาวบ้าน เข้าใจได้ยาก<sup>32</sup>

ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของบริษัทในช่วงแรก ทำให้เกิดการรับรู้ของคนในพื้นที่ เป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มที่ไม่รู้ว่าแร่โพแทชคืออะไร กับกลุ่มที่รับรู้เรื่องของเหมืองแร่โพแทชที่สัมพันธ์กับ เรื่องผลประโยชน์ซึ่งคนในพื้นที่จะได้รับ ซึ่งส่วนใหญ่ก็คือผู้นำชุมชน แต่คนส่วนใหญ่ในพื้นที่ก็ยัง ไม่มีข้อมูลชัดเจนเกี่ยวกับโครงการนี้

## 6.2 การเข้ามาขององค์กรพัฒนาเอกชนกับความรู้เรื่องเหมืองแร่โพแทช

โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี เริ่มรับรู้และเข้าใจ เกี่ยวกับแร่โพแทชและเกลือหิน ในช่วงวันออกพรรษา เดือนตุลาคมปี พ.ศ.2544 ที่ศาลาวัดอรุณ ธรรมรังษี ซึ่งชาวบ้านโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านที่สนใจจากหมู่บ้าน ไกลเคียง ทั้งบ้านโนนสมบูรณ์หมู่ 3 และหมู่ 12 บ้านสังคม และบ้านวังขอนกว้าง ตำบลห้วยสามพาด กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี เข้ามาจับฟังเป็นจำนวนมาก โดยมีนักพัฒนาจาก

<sup>32</sup> สัมภาษณ์นายสำราญ วงษ์ไธสา วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2546

องค์กรพัฒนาเอกชน ที่เข้ามาให้ข้อมูลแก่ชาวบ้านเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทช เช่น วิธีการทำเหมือง รวมถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นจากโครงการ ซึ่งเป็นข้อมูลจากรายงานการศึกษาและประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โพแทชคอร์ปอเรชั่น ที่นำมาถ่ายทอดให้ชาวบ้านฟังในรูปแบบที่เข้าใจง่าย ดังเช่นตัวอย่างของสิ่งที่นักพัฒนาเอกชนเข้ามาอธิบายให้ความรู้แก่ประชาชนในพื้นที่ ว่า

...พี่น้อง ตอนนี้บ้านของเรากำลังจะมีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในพื้นที่ ก็คือโครงการเหมืองแร่โปแตช อุดรธานี ของประเทศแคนาดาเขาจะเข้ามาขุดอุโมงค์ใต้ดินในประเทศเราเป็นระยะเวลา 22 ปี โปแตชก็คือเกลือของที่เราบริโภคในครัวเรือน แต่เค็มมากกว่าถึง 1,000 เท่า รสชาติจะออกขมๆหน่อย วิธีการขุดเจาะเขาจะขุดเป็นอุโมงค์ลงไปใต้พื้นดิน ลึก 250-300 เมตร ความกว้างของอุโมงค์ 4-5 เมตร ขนาดที่รถวิ่งสวนกันได้ เขาจะทำการขุดเป็นห้องเป็นห้อง เหมือนบ้านเรา แล้วเอาเกลือ เอาโปแตชออกไป แล้วเหลือไว้ดินเหนียวเป็นเสาค้ำแผ่นดิน ใต้อุโมงค์จะมีห้องสำหรับเก็บเชื้อเพลิง ห้องพักคนงาน และมีรถลำเลียงแร่ขึ้นไปแต่งข้างบน เวลาแต่งแร่เขาจะบดแร่ให้มีขนาดเล็ก แล้วเอาแร่ไปละลายน้ำโดยเติมสารเคมีเพื่อแยกแร่ แล้วเอาน้ำไปอบแร่ ในการผลิตแต่ละวันจะได้โปแตช 2,000 ตันต่อวัน สำหรับเกลือมีปริมาณ 5,000 ตันต่อวัน กากเกลือก็จะกองไว้บนลานกองเกลือที่จะสูง 40 เมตรประมาณตึก 10 ชั้น ไม่มีอะไรคลุม พอฝนตกลงมา เกิดพายุฝุ่นเกลือก็จะกระจายบนอากาศ น้ำเกลือก็จะไหลลงสู่พื้นที่ทางการเกษตร แม่น้ำ ฝุ่นเกลือที่เค็มก็จะตกลงไปบนหลังคา หลังคาที่ผูกเรือน เครื่องใช้ต่างๆ รถที่เป็นโลหะต่างๆก็จะเกิดสนิมและเสียหาย เหมือนนิคมอุตสาหกรรมต้องเปลี่ยนสังกะสีทุกปี น้ำดื่มก็ต้องซื้อกิน เพราะกินไม่ได้ ที่บริษัทอ้างว่าจะได้ใช้ปุ๋ยราคาถูกจริงหรือไม่ ในเมื่อเราผลิตโปแตชส่งออกไปต่างประเทศ ไม่ได้นำมาผลิตปุ๋ยในประเทศ แล้วปุ๋ยโปแตชที่นำเข้ามาจะราคาถูกลงได้อย่างไร ในเรื่องของกฎหมายแร่ที่ออก ก็ลดรอนสิทธิของชุมชน เราจะมีสิทธิแค่ 50 เมตรลงไปใต้ผิวดิน กฎหมายเก่าไม่มีกำหนดไว้ สิทธิของเรามีเท่าไรก็ได้บนฟ้าและใต้พื้นดิน ตอนนี้เขาจำกัดสิทธิเราให้เหลือ 50 เมตร เกินกว่านั้นเขาก็ทำสัมปทานให้บริษัท

จะพูดผ่านไต่บ้านใครก็ได้ ไม่ต้องบอกให้ทราบ พวกเราจะยอมหรือไม่หรือจะต่อสู้เพื่อปกป้องวิถีชีวิตของพวกเรา พี่น้องจะสู้ไหม....<sup>33</sup>

การให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องของโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ของนักพัฒนาเอกชนในวันนั้น ได้สร้างความสนใจให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก รวมทั้งมีการซักถามข้อมูลต่างๆกับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะจากผู้นำและผู้อาวุโสของชุมชน ในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับวิถีชีวิตและชุมชนของพวกเขา ว่า “ดินจะถล่มไหม” “น้ำจะกินได้ไหม” “แผ่นดินจะทรุดเท่าไร” และ “ถ้าเกิดความเสียหายต่อพื้นที่จะอพยพไปอยู่ที่ไหน” อีกทั้งยังได้เล่าถึงวิธีการเข้ามาในพื้นที่เพื่อขุดเจาะและสำรวจแร่ของบริษัท เช่น การเข้ามาโดยไม่ขออนุญาตชาวบ้านในพื้นที่ และอ้างถึงสิทธิและความสามารถในการเข้ามาขุดเจาะสำรวจในที่ดินของชาวบ้าน โดยอ้างว่ารัฐบาล ข้าราชการหรือหลวงอนุญาตให้ทำ หลวงเขาสั่งลงมาชาวบ้านจะขัดขวางไม่ได้ ทำให้ชาวบ้านหวาดกลัว ไม่กล้าซักถามเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวและปล่อยให้คนเหล่านั้นเข้ามาขุดที่นาและบริเวณเขตบ้านตัวเอง อีกทั้งบริษัทไม่เคยบอกข้อมูลชาวบ้านว่ามาสำรวจอะไร และแร่โพแทชที่ขุดเจาะคืออะไร? ซึ่งทำให้ชาวบ้านไม่มั่นใจในการเข้ามาดำเนินการของบริษัทข้ามชาติในพื้นที่ จากผลการประชุมครั้งนั้นได้นำไปสู่การแต่งตั้งคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีเพื่อเป็นตัวแทนหมู่บ้านต่างๆ ในการเคลื่อนไหวและยื่นหนังสือคัดค้านต่อข้าราชการระดับสูงที่เกี่ยวข้องกับโครงการ ซึ่งคณะกรรมการส่วนใหญ่ที่ถูกเลือกก็คือ ผู้นำชุมชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลและผู้อาวุโส ในหมู่บ้าน

จากการเข้ามาของภาครัฐ บริษัทเอกชน และนักพัฒนาเอกชน สรุปได้ว่า การเข้ามาในช่วงแรกของรัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติในช่วงแรก ยังไม่ส่งผลกระทบต่อการรับรู้ของคน เพราะคนในพื้นที่ไม่รู้ว่าแร่ที่เข้ามาเจาะสำรวจคืออะไร แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนคือ พื้นที่ของชาวบ้านที่มีรถเข้ามาขุดเจาะ และเศษเกล็ดที่ปนเปื้อนกับพื้นดิน ซึ่งนำไปสู่การฟ้องร้องค่าเสียหายของชาวบ้านกับบริษัท จนเมื่อบริษัทได้เข้ามาประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับโครงการถึงผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ ทั้งการจ้างงานและการได้ใช้ปุ๋ยเคมีราคาถูก แต่ก็เพียงการสื่อสารกับกลุ่มผู้นำ ไม่ได้สื่อสารให้ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจ สิ่งที่บริษัทใช้ในการอธิบายกับชาวบ้านทั่วไปจึงเป็นคนละชุดกับกลุ่มผู้นำ เมื่อสิ่งเหล่านั้นถูกอธิบายผ่านการจัดโต๊ะจีนเลี้ยงชาวบ้าน การจูงมอลำมาแสดงให้

<sup>33</sup> บันทึกการประชุมให้ข้อมูลชาวบ้านโครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานี วันที่ 28 ตุลาคม 2545 ณ ศาลา วัดอรุณธรรมรังษี บ้านโนนสมบูรณ์ (ตรงกับวันออกพรรษา)

ชาวบ้านชมและการแจกลิงของ แต่เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาประชุมให้ข้อมูลกับชาวบ้าน หมู่บ้านต่างๆ ในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับบริษัทข้ามชาติในเรื่องของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ได้ส่งผลต่อความรู้และความเข้าใจของชาวบ้านต่อโครงการแ่วโปแทซอุดรธานีมากที่สุด โดยเฉพาะเรื่องกฎหมายแร่ที่ลิดรอนสิทธิชาวบ้าน พร้อมกับหาหนะของเหมืองแ่วโปแทซ จากการขุดอุโมงค์ใต้ดินและกองเกลือปริมาณมหาศาล ที่ทำให้ชาวบ้านต้องเคลื่อนไหวกัดค้านโครงการนี้

เหตุการณ์ข้างต้นส่งผลให้ในช่วงปี พ.ศ.2546 บริษัทเอฟพีซี (ปัจจุบันบริษัทิตาเลียนไทย ดีเวลลอปเม้นต์ จำกัด เข้ามาซื้อหุ้นทั้งหมดและดำเนินกิจการต่อเมื่อกลางปี พ.ศ.2549) ได้ตั้งทีมประชาสัมพันธ์เข้ามาให้ข้อมูลและอธิบายเกี่ยวกับโครงการเหมืองแ่วโปแทซในพื้นที่โครงการอย่างเร่งรีบ พร้อมกับการประกาศว่าจะมีเหมืองแ่วโปแทซเกิดขึ้นในพื้นที่ แต่ก็ถูกชาวบ้านหลายหมู่บ้านในพื้นที่ไม่ยอมรับฟังและต่อต้านการชี้แจงของบริษัท เนื่องจากสิ่งที่ชาวบ้านได้รับฟังจากนักพัฒนาเอกชนเมื่อปลายปี พ.ศ.2544 แ่วโปแทซไม่ใช่เรื่องของปุ๋ยเคมีแต่เป็นเรื่องของหาหนะและพิษภัยจากเหมืองเกลือที่จะเกิดขึ้น อีกทั้งเมื่อชาวบ้านถามคำถามกับบริษัทในเรื่องของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมกับบริษัท แต่บริษัทไม่สามารถตอบคำถามได้ โดยอ้างเหตุผลว่าเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ชาวบ้านเข้าใจได้ยาก ทำให้ทีมประชาสัมพันธ์ของบริษัทไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านและถูกขับไล่ออกจากชุมชนจนไม่สามารถเปิดเวทีในพื้นที่ได้

ที่สำคัญก็คือ การที่ชาวบ้านปฏิเสธการดำเนินการของบริษัททุกรูปแบบที่เข้ามาในชุมชน เช่น การให้เงินสนับสนุนกับชุมชน ในด้านการศึกษา ประเพณีวัฒนธรรม การพัฒนาอาชีพต่างๆ การบริจาคสิ่งของ การจัดกีฬา การจัดนิทรรศการให้ความรู้ การอบรมความรู้เรื่องเหมืองแ่ว กับชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆ นักเรียนในโรงเรียนต่างๆ และการพาชาวบ้านไปดูการทำเหมืองแ่วในประเทศและต่างประเทศ เป็นต้น รวมทั้งชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆรอบโครงการ ได้รวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ขึ้นมาเพื่อต่อต้านโครงการเหมืองแ่วโปแทซ และดำเนินการเคลื่อนไหวต่อสู้คัดค้านในพื้นที่ โดยใช้ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อท้องถิ่น ตำนานพื้นบ้าน รวมทั้งวิถีชีวิตของชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ข้าว ปลาไร่และเกลือขึ้นมาอธิบายเพื่อต่อต้านกับเหมืองแ่วขนาดใหญ่ที่จะส่งผลต่อวิถีชีวิตและการทำการเกษตรของคนในชุมชน

### 6.3 การปรับตัวของชาวบ้านต่อการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเกี่ยวกับเกลือและโพ

#### แทช

การเข้ามาของกระบวนการพัฒนาและนโยบายของรัฐบาลและเอกชนในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะกลุ่มธุรกิจเกลือในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 ได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่มีต่อเกลือและโพแทช ตั้งแต่การผลิตเกลือแบบพื้นบ้านในชุมชนลุ่มน้ำหนองหานในลักษณะของการผลิตเพื่อการยังชีพ หรือเป็นสิ่งของในการแลกเปลี่ยนและเป็นของขวัญให้กับญาติพี่น้อง โดยจะทำการผลิตได้เพียงปีละครั้ง ดังที่นางทองสี ยอดวัน ชาวบ้านขางัว บอกว่า

เกลือ เพ็นเอาหมากไม้ เอาหมากพลู เอาหมากแดงหมากเค้า เอากล้วย มะละกอ หอย ทุกคนเอามาแลกกัน พี่น้องมาก็ต้อนรับพี่น้องแทน เป็นของฝากของกำนันที่ดีเยี่ยมหลาย พี่น้องมาแต่ปากน้ำ แะแล หนองแวง ก็เอาให้พี่น้องแลก พริกแลกเกลือ เอาให้พี่ให้น้องก็เลยต้มทุกปี<sup>34</sup>

ในขณะที่นางใจ ระเบียบโพธิ์ ชาวบ้านอุ่มจาน ที่บอกว่า ต้มเกลือใช้ทำปลาร้า เพื่อแลกข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือน รวมถึงขายให้กับหมู่บ้านประมงที่ต้องการเกลือสำหรับทำปลาร้า

แม่ต้มเกลือ เอาเกลือมาทำปลาร้า แลกข้าวกิน ไม่ได้ซื้อข้าวกินสักครั้ง คนมาตามซื้อไปทำปลาร้า ส่วนใหญ่เป็นคนบ้านเดิม บ้านโพหนอง ไทบ้านเดิมเขาหาปลาหลาย<sup>35</sup>

ในอีกด้านหนึ่งอุตสาหกรรมเกลือชายฝั่งทะเล ได้เข้ามาในพื้นที่อำเภอบ้านดุงจังหวัดอุดรธานี และทำให้การผลิตของชุมชนเปลี่ยนไปสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์ ที่เน้นในเรื่องของการขายและใช้ในอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ที่มีการนำวิธีการทำนาเกลือทั้งแบบต้มแบบตากมาใช้ และมีการผลิตตลอดทั้งปี ดังที่นางบุญช่อน พรหมศรีจันทร์ ชาวบ้านดุง เล่าว่า

เริ่มต้มเกลือมาตั้งแต่นานแล้วสมัยแต่ก่อนมันเป็นพื้นดิน มีข้าทำขึ้น หม่องโดม้นเค็ม มันปลูกข้าวไม่ได้ มันก็มักเป็นไฮนา เป็นหม่องเฮ็ดเกลือต้ม ช่วงเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ เขากรองเอาตรงนั้นไปต้ม เกลือเริ่มต้มตอนแม่อายุ 35 ปี ประมาณปี2505 เริ่มต้นข้าเจ้าเจาะน้ำ จน เจอน้ำเค็มได้ผลดี

<sup>34</sup> สัมภาษณ์ นางทองสี ยอดวัน อายุ 72 ปี วันที่ 3 กรกฎาคม 2548

<sup>35</sup> สัมภาษณ์ นางใจ ระเบียบโพธิ์ อายุ 55 ปี วันที่ 22 พฤษภาคม 2545

ก็ต้มมาเรื่อยๆ ส่วนมากคนที่มาทำเกลือมาจากที่อื่น นายทุนมาจาก  
ต่างจังหวัด ชาวบ้านที่มีบ้างแต่ไม่มาก ลูกจ้างในโรงงานก็มาจากจังหวัด  
อุบลราชธานี ศรีสะเกษ ชาวบ้านที่นี้ก็มี นายทุนใหญ่ๆ มาจากรวมนัน  
มหาชัย สมุทรสาคร เป็นโรงงานทำเกลือปน เกลือไอโอดีน<sup>36</sup>

การผลิตเกลือทั้งสองพื้นที่มีความน่าสนใจตรงที่ เป็นวิธีการผลิตที่อยู่ร่วมกับวิถีชีวิตของ  
ชาวบ้านและชุมชนเกษตรกรรม ในลักษณะที่เกลือแบบพื้นบ้านแถบลุ่มน้ำหนองหานนั้น จะทำการ  
ผลิตบริเวณบ่อเกลือสาธารณะของชุมชนที่มีขนาดเล็ก และทำการผลิตได้เพียงปีละครั้งในช่วงเดือน  
กุมภาพันธ์ถึงมีนาคม หลังทำการเพาะปลูก เพื่อใช้สำหรับบริโภคในครัวเรือน ส่วนเกลืออุตสาหกรรม  
แบบต้มและตาก บริเวณอำเภอบ้านดุง จะเป็นการผลิตเพื่ออุตสาหกรรมและเน้นที่การค้าขาย โดย  
ความหมายของเกลือบ้านดุง ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ในฐานะแหล่งของการจ้างงาน และ  
เป็นอุตสาหกรรมของชุมชนที่สร้างรายได้ให้กับพื้นที่ ดังนั้นเกลือจึงมีความหมายที่เคลื่อนผ่าน จาก  
ธรรมชาติใต้พื้นดิน มาสู่การเป็นทรัพยากร เพื่อการพัฒนาและจัดการการใช้ประโยชน์ทั้งจากภาครัฐ  
และภาคเอกชน

จนกระทั่งการเข้ามาของสิ่งที่เรียกว่าแรโปแทซในฐานะองค์ความรู้ใหม่ของพื้นที่ ซึ่งมี  
ความหมายที่หลากหลาย ดังเช่น บริษัทข้ามชาติพูดถึงแรชนิดนี้ว่า “เป็นแร่ที่มีค่าใต้พื้นดิน” “เมื่อมี  
โปแตชแล้วจะได้ซื้อปุ๋ยถูก” “ชุดโปแตชแล้วมีโรงงานลูกหลานจะมีงานทำ” “เกลือคือผลพลอยได้จาก  
การผลิตที่จะนำไปใช้ในอุตสาหกรรมต่อเนื่อง” “เกลือเอาไว้อัดกลับใต้อุโมงค์กันแผ่นดินไหว” กับสิ่งที่  
องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาให้ข้อมูลในพื้นที่ช่วงแรก ก็ให้ข้อมูลและอธิบายกับชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องของ  
โปแทซ ว่า “โปแตชคือปุ๋ย” “โปแตชคือเกลือแต่เค็มกว่าเกลือถึง 1,000 เท่า” “โปแตชใช้ทำปุ๋ยแต่หางเกลือ  
ที่ได้จากการผลิตโปแตช จำนวนมหาศาลเท่าตึก 10 ชั้น คือมลพิษทางสิ่งแวดล้อม” เป็นต้น การพูดถึงแร  
โปแทซจึงมีทั้งนัยในทางบวกที่สัมพันธ์กับเรื่องมูลค่าทางเศรษฐกิจ รายได้ การมีงานทำ การได้ใช้  
ปุ๋ยราคาถูก พี่ผลจะเจริญงอกงาม และนัยทางลบ คือปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ  
อากาศ จากหางเกลือที่เหลือจากการผลิต การกอบโกยผลประโยชน์ของต่างชาติ กฎหมายแร่ที่ลิดรอน  
สิทธิชุมชน และประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งส่งผลต่อความรู้และ  
ความเข้าใจของชาวบ้านต่อโครงการเหมืองแรโปแทซอุดรธานี

<sup>36</sup> สัมภาษณ์นางบุญซอน พรหมศรีจันทร์ วันที่ 30 มิถุนายน 2549

#### 6.4 การต่อสู้เคลื่อนไหวของชาวบ้านในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี

ผลกระทบต่อคนในพื้นที่จากการเข้ามาของสิ่งที่เรียกว่าแร่โพแทชในชุมชน พร้อมกับประเด็นเรื่องของกฎหมายแร่ที่ว่าด้วยเรื่องแดนกรรมสิทธิ์ที่ลิดรอนสิทธิชาวบ้าน สิทธิชุมชน การปิดบังข้อมูลข่าวสารกับชาวบ้านในพื้นที่ และการเข้ามาดำเนินกิจกรรมรูปแบบต่างๆของบริษัทดังได้กล่าวข้างต้น รวมถึงการเข้ามาของนักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการในพื้นที่ (ดูลำดับความเคลื่อนไหวในพื้นที่จากภาคผนวกข.) ได้นำไปสู่การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในพื้นที่ โดยเริ่มจากการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2545 ซึ่งมีตัวแทนของชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆในพื้นที่โครงการ ร่วมกันเป็นคณะกรรมการโดยมีนักพัฒนาเอกชนเป็นที่ปรึกษา เพื่อบอกเล่าข้อมูลที่ได้รับจากนักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน ให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านของตนเอง พร้อมทั้งดำเนินการเคลื่อนไหวคัดค้านในพื้นที่ ผ่านการเขียนป้ายประท้วง ที่หน้าบ้าน ไม่ว่าจะเป็น ‘ไปแดช มาปูปลาตายหมด’ ‘ไปแดชมานาล่ม ดินเค็ม’ หรือ ‘ไปแดชมาดินเค็ม น้ำเค็ม แผ่นดินทรุด’ เป็นต้น จนกระทั่งมีนักวิชาการจากลำปาง อย่างเช่น อาจารย์ศุภชาติ รุ่งโรจน์<sup>37</sup> ได้เข้ามาทำสื่อ กระเป๋าสะพายและสติ๊กเกอร์ที่มีสัญลักษณ์ต่อต้านโครงการให้กับชาวบ้านเพื่อขายและระดมทุนในการเคลื่อนไหว โดยมีคำว่า ‘Stop Potash Project’ ‘Stop Potash In Udonthani’ ‘No Potash In Thailand’ หรือ ‘หยุดทำเหมืองแร่บนเลือดเนื้อของคนอุดรธานี’ การเขียนป้ายในช่วงนี้ของชาวบ้านก็เปลี่ยนไปสู่เรื่องอื่นๆที่ใหญ่กว่าวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ เพราะเป็นเรื่องในเชิงนโยบายและเรื่องผลประโยชน์ระดับจังหวัดและระดับประเทศ จนภาพของชาวบ้านในพื้นที่เล็กลงจนมองไม่เห็น เช่น ‘หยุดปล้นคนอุดร’ ‘เหมืองแร่โพแทชละเมิดสิทธิ วิถีรอนสิทธิชุมชน’ “พวกเราไม่เอาเหมืองแร่ไปแดช” “ยกเลิกไอเอ” “ยกเลิกกฎหมายขายชาติ” “พรบ.แร่ขายชาติขายแผ่นดิน” ‘การพัฒนาที่ดีต้องไม่ทำให้ชุมชนแตกแยก’ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นหายนะของแร่โพแทช ในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับนโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวิพากษ์กระบวนการพัฒนาโครงการต่างๆ ของรัฐและเอกชนที่กระทำต่อพื้นที่และคนในชุมชน ตั้งแต่ เรื่องของการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่ไม่ครอบคลุมประชาชนไม่มีส่วนร่วม และการแก้ไขพระราชบัญญัติแร่พ.ศ.2510 ที่เอื้อผลประโยชน์ให้กับนายทุนข้ามชาติ เป็นต้น (ดูตัวอย่างคำเหล่านี้ในภาพประกอบ)

<sup>37</sup> อ.ศุภชาติ รุ่งโรจน์ นักวิชาการจากลำปาง ที่เข้ามาอบรมเรื่องกรรมสิทธิ์มีส่วนร่วมของประชาชนในการปฏิรูป ของ คสธ. ในเรื่องของสิทธิตามกฎหมายรัฐธรรมนูญในการต่อสู้เคลื่อนไหว โดยอาจารย์มักจะยกตัวอย่างกรณีของเหมืองแม่เมาะลำปาง ในประเด็นผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมกับชาวบ้าน



นอกจากนี้ การต่อสู้เคลื่อนไหวของชาวบ้านยังมีการเคลื่อนไหว ในบริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับการปรับเปลี่ยนความหมายของการต่อสู้เคลื่อนไหวที่มีอยู่ตลอดเวลา และการใช้ภาษาที่สัมพันธ์กับนักวิชาการและนักพัฒนามากขึ้น ทั้งคำอธิบายเกี่ยวกับหายนะที่สัมพันธ์กับประสบการณ์ของชาวบ้าน เช่นแผ่นดินไหวกับการขุดหลุมฝังเสา หรือการขุดหาบแล้วเอาดินกลบลงไป เมื่อฝนตกลงมาดินก็ยุบลงไม่แน่นเหมือนเดิมดังเช่นที่แม่สา ดวงปาโคตร บอกว่า

“ดินทำไมมันจะไม่ทรุด แม่เคยไปขุดปลูกหาบทุกปี ขุดเสร็จแล้วเขาก็เอาดินถมกลับลงไป พอฝนลงมามันก็ยุบลงคือเก่า ไม่แน่นคือแต่ก่อน แล้วบริษัทบอกว่าจะขุดเอาแร่ขึ้นมา ได้เกลือกกับโปแตชเท่านั้น แล้วเอาโปแตชไปทำปุ๋ยไปขาย แล้วสีเอาเกลือกกับเข้ามาอัดรูคือเก่า มันก็คือเก่าได้จั่งใด เอาชั๊ดๆคือจั่งเฮาขุดหลุมฝังเสาเฮือน มันยังไม่แน่น ฝนตกลงมามันก็ยุบลง...”<sup>38</sup>

คำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตดังกล่าว ได้เปลี่ยนมาเป็นการอธิบายด้วยชุดความรู้แบบบริษัทและวิศวกรเหมืองแร่มาใช้ในการอธิบาย ถึงขนาดความกว้าง ความลึก ความยาวของอุโมงค์ การออกแบบเสาค้ำยัน วิธีการขุดเจาะ และผลกระทบที่เชื่อมโยงแบบองค์รวม ทั้งเรื่องดิน น้ำและ

<sup>38</sup>สัมภาษณ์นางสา ดวงปาโคตร วันที่ 16 มกราคม 2546

อากาศ โดยเปรียบเทียบกับพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดจังหวัดระยอง หรือเหมืองแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เพื่อยืนยันว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ดังกล่าว จะเกิดขึ้นกับเมืองอุดรธานีด้วย หากมีการขุดเจาะเหมืองแร่โพแทชขึ้น และคำพูดเหล่านี้ก็ถูกอธิบายบนเวทีสัมมนามากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำที่เป็นตัวแทนชาวบ้าน เข้าไปอบรมกับนักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน ในประเด็นเรื่องการต่อสู้เคลื่อนไหว สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชาวบ้านที่มีปัญหาจากโครงการพัฒนาของรัฐในที่อื่นๆ ดังที่แม่มณี บุญรอด รองประธานกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี แกนนำในการเคลื่อนไหวบอกว่า

“แร่โปแตช มันเจาะลงไปข้างล่าง 1,300 เมตร เอ็ดเป็น 2 รู รูหนึ่งเอาไว้เก็บน้ำมัน เป็น ห้องพักคนงาน อีกรูหนึ่งเป็นรูเจาะไปถึงชั้นเกลือ มีสายพานลำเลียงส่งขึ้นมาถึงปากปล่อง เอามาบดแร่ให้มีขนาดเล็ก 0.3 มิลลิเมตร แยกโปแตชออกจากเกลือ ได้โปแตช 6,000 ตันต่อมือ เกลือ ได้ 15,000 ตันต่อมือ เวลาบดก็จะมีฝุ่นเกลือรัศมีแพร่กระจาย 10 กิโลเมตร น้ำกะสิกินไม่ได้ ต้องซื้อกิน เป็นเวลา 22 ปี ที่เขาจะขุดเจาะเกลือสูง 40 เมตร ปานตึก 10 ชั้น ไม่มีอะไรคลุม พอตกลงมาก็ทำให้ผงเกลือถูกชะล้างลงไปแหล่งน้ำ นาข้าววาระสิเค็ม ข้าวก็ลีตายน”<sup>39</sup>

การเคลื่อนไหวของชาวบ้าน จึงมีการเคลื่อนไหวตามประเด็นของการต่อสู้ในแต่ละช่วง เช่น ในช่วงปี พ.ศ. 2544-2546 เป็นประเด็นเรื่องของรัฐธรรมนูญ กฎหมายแร่ รายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ที่ต้องการจะคัดค้านประเด็นดังกล่าวเพื่อให้ยุติและชะลอโครงการ ผ่านการร้องเรียนเรื่องกฎหมายแร่ที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ รายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ทำผิดขั้นตอนพระราชบัญญัติสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ข้อมูลไม่ครอบคลุม และประชาชนไม่มีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อศาลรัฐธรรมนูญตัดสินว่ากฎหมายแร่ฉบับใหม่ไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2546-2550 ประเด็นของการต่อสู้เคลื่อนไหว จึงกลับมาที่เรื่องของพื้นที่ โดยใช้วัฒนธรรมชุมชน ประเพณีวัฒนธรรมในการอธิบาย ผ่านตำนานผาแดงนางไอ่ กลอนลำประวัติศาสตร์ลำน้ำเสียว และตำนานเหมืองแร่โพแทช หรือการทำนารวมและการจัดบุญกุ่มข้าวใหญ่เพื่อระดมทุนในการต่อสู้ รวมถึงนำเรื่องของเกลือ ปลา นาข้าว รากเหง้าคนอีสาน มาเป็นประเด็นในการต่อสู้เคลื่อนไหว มีการชูแนวคิดเรื่องเกษตรอินทรีย์เพื่อต่อต้านปุ๋ยเคมีที่ผลิตจากโปแตช การชูประเด็นเรื่องเกลือพื้นบ้าน ในฐานะที่เป็นภูมิปัญญา และเศรษฐกิจแบบพอเพียง ในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติที่เข้ามาขุดเจาะ

<sup>39</sup> สัมภาษณ์นางมณี บุญรอด วันที่ 28 เมษายน 2548

แร่โพแทชในลักษณะของทุนนิยมเต็มรูปแบบ ที่ทำให้ความหมายของเกลือและโพแทช มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตามบริบทและเงื่อนไขของการต่อสู้ รวมทั้งมีรูปแบบการต่อสู้ที่แตกต่างกันออกไปตามสถานการณ์ ซึ่งยุทธวิธีที่ใช้ในการต่อสู้เคลื่อนไหวเหล่านี้ถูกถ่ายทอดผ่าน การอบรมให้ความรู้เรื่องสิทธิตามรัฐธรรมนูญ การศึกษาดูงานกับกลุ่มพันธมิตร อย่างโครงการอนุรักษ์ลำน้ำพอง สมัชชาคนจนเขื่อนปากมูลและกลุ่มอนุรักษ์ป่อนอกหินกุด ที่นำไปสู่เรื่องของการยื่นหนังสือ การชุมนุมประท้วงที่หน้าศาลากลางและกรุงเทพฯ รวมทั้งการเดินรณรงค์ให้ความรู้และ “หาหนู” “หาพวก” มาร่วมต้านโครงการเหมืองแร่โพแทช เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการจำแนก “พวกเรา” “พวกเขา” โดยใช้ธงเขียว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องหมาย แสดงถึงความไม่ต้องการโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ติดไว้ที่หน้าบ้านแต่ละหมู่บ้าน หรือการใส่เสื้อเขียวในการเคลื่อนไหวชุมนุม จนชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีถูกเรียกจากคนทั่วไป บริษัทเหมืองแร่และเจ้าหน้าที่รัฐว่า “พวกเสื้อเขียว” สำหรับผู้ที่เข้าไปอยู่ในกลุ่มสนับสนุนบริษัท ก็จะถูกมาตรการทางสังคมของชุมชนจัดการด้วยการไม่ซื้อสินค้าในร้านที่คนนั้นขาย การไม่ร่วมกิจกรรมงานต่างๆที่คนคนนั้นจัดขึ้น หรือแม้แต่การไม่ให้ร่วมกลุ่มต่างๆของชุมชนเช่น กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ เป็นต้น

นับตั้งแต่เกลือเป็นประเด็นของความขัดแย้ง ได้มีการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการในพื้นที่ ด้วยการจัดงานมหกรรมสืบสานภูมิปัญญาเกลือพื้นบ้านพร้อมกับการตีพิมพ์เอกสารชื่อ อุตสาหกรรมเหมืองแร่โพแทชกับการพัฒนาอีสานบนเส้นทางเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2550 ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี โดยการเชิญผู้เชี่ยวชาญในด้านวัฒนธรรมเกลือและภาคอีสานอย่าง ศรีศักร วัยลิตม สุนิตต์ วงษ์เทศ และ จารุวรรณ ธรรมวัตร มาบรรยายให้ข้อมูล พร้อมกับชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆที่ผลิตเกลือแบบพื้นบ้าน และเกลืออุตสาหกรรมแบบบ้านดุง บ้านม่วง วานรนิวาส เป็นต้น เพื่อให้เป็นประเด็นสาธารณะ รวมทั้งการหาพันธมิตรโดยการให้ความรู้กับกลุ่มพ่อค้าเกลือรายย่อยในเขตอำเภอบ้านดุงเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะ และผลกระทบที่จะเกิดจากปริมาณเกลือมหาศาลที่จะออกสู่ตลาดหากมีเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นรวมถึงเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นภาระที่ผู้ผลิตเกลือรายย่อยและรายใหญ่ในชุมชนจะต้องต่อสู้กับบริษัทข้ามชาติในอนาคต

น่าสังเกตว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2546-2547 ทางกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี จะมีการเชื่อมโยงเครือข่ายกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการผลิตเกลือแบบอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นอำเภอบ้านดุงจังหวัดอุดรธานี อำเภอบ้านม่วง อำเภอานานิवास จังหวัดสกลนคร และลำน้ำเสียว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ในนามของเครือข่ายศึกษาปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ที่มีการ

จัดสัมมนาเกี่ยวกับปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ซึ่งเริ่มต้นเมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ.2546 ที่คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคอีสาน จังหวัดอุดรธานี จนเปลี่ยนแปลงมาสู่การให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชกับกลุ่มนายทุนและผู้ผลิตเกลือแบบอุตสาหกรรมที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เพื่อสร้างพันธมิตรในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติจากแคนาดา ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2548ถึงปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นจุดเริ่มต้นที่หลากหลาย (threshold) และรอยแตก รอยแยก (rupture) ของวาทกรรมที่ว่าด้วยเกลืออุตสาหกรรมท้องถิ่นที่เคยสร้างหายนะกับชาวนาอีสานในช่วงแรกเริ่ม กับเกลืออุตสาหกรรมเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ในฐานะเครื่องมือของการต่อสู้กับอุตสาหกรรมข้ามชาติ ได้ทำให้วาทกรรมแต่ละชุดที่เคยหักล้าง (break) ระวังกัน ถูกประสานเข้าด้วยกัน จนเปลี่ยนรูปแบบ (mutation) ไปสู่วาทกรรมชุดใหม่ ที่พูดถึงเรื่องเกลือของท้องถิ่นโดยการประสานกันของเกลือแบบพื้นบ้านและเกลือแบบอุตสาหกรรมท้องถิ่น เพื่อปะทะและต่อสู้กับโครงการเหมืองแร่โพแทชของกลุ่มทุนข้ามชาติในพื้นที่

เป็นที่น่าสังเกตว่าการเข้ามาของนโยบายรัฐและโครงการพัฒนาของกลุ่มทุนข้ามชาติเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ที่เข้ามาสัมพันธ์และจัดการกับพื้นที่และตัวตนของคนในพื้นที่ ได้ทำให้ชาวนาที่เคยรู้แต่เรื่องของการเกษตร ต้องเข้ามาสัมพันธ์กับการเมืองเรื่องของอำนาจ และต้องเรียนรู้ เข้าใจการเมือง ผ่านปฏิบัติการต่อสู้เคลื่อนไหวในประเด็นของการจัดการทรัพยากรเกลือและโพแทชใต้พื้นดินอีสาน ทั้งในระดับพื้นที่และระดับเวทีสาธารณะ

รวมทั้งคำถามของชาวบ้านในพื้นที่ ที่เริ่มต้นจากคำถามที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตพื้นฐาน เช่น “น้ำจะกินได้ไหม” “บ้านจะทรุดไหม” “ข้าวจะตายไหม” หรือ “ทำนาได้ไหม” ได้เปลี่ยนมาสู่คำถามที่สัมพันธ์กับตัวตนของคนในชุมชนที่ต้องมีการเคลื่อนไหว “จะต่อสู้อย่างไร” และ “ทำอะไรไม่ให้มีโครงการเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้น” ที่สะท้อนให้เห็นคำถามต่อเรื่องของอำนาจ ที่สัมพันธ์กับเรื่องเทคโนโลยีของอำนาจซึ่งชาวบ้านใช้ในการต่อสู้ โดยเฉพาะประเด็นเรื่องของการจัดการทรัพยากรสิทธิชุมชน กฎหมาย และวัฒนธรรมชุมชน เพื่อเสนอความเป็นจริง ความเป็นแท้ สิ่งที่ต้องการหรือไม่ต้องการ อะไรที่ยอมรับได้หรือไม่ยอมรับไม่ได้สำหรับพวกเขา

ดังนั้น สรุปได้ว่า สถานการณ์ของปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ได้นำไปสู่การปะทะและต่อสู้เกี่ยวกับเรื่องเกลือและโพแทช ในฐานะทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการจัดการการใช้ประโยชน์และสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ที่นำไปสู่ความรุนแรงของสถานการณ์และการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในพื้นที่กับกลุ่มทุนข้ามชาติ ทั้งในเรื่องของกฎหมาย วัฒนธรรมชุมชน และสิ่งแวดล้อม ที่นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการท้องถิ่น ได้เข้ามามีบทบาทในพื้นที่ตรงนี้ ในฐานะพี่เลี้ยงและที่ปรึกษาให้กับชาวบ้าน และทำให้ประเด็นเหล่านี้ปรากฏชัดเจนในเวทีสัมมนา

ทางวิชาการต่างๆ ซึ่งสร้างประสบการณ์และผลักดันให้คนในพื้นที่ เข้าไปเกี่ยวข้องและรับเอาสิ่งเหล่านี้เข้ามาในการต่อสู้ เคลื่อนไหว ปัญหาไม่ใช่แค่เพียงเรื่องของการเกิดขึ้นของคู่ตรงกันข้ามระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มทุนข้ามชาติ แต่ปัญหามันเกี่ยวเนื่องและเชื่อมโยงกับส่วนต่างๆ ทั้งภาครัฐ ในการกำหนดนโยบายพัฒนาประเทศและชักชวนให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุน ในฐานะนักลงทุน ซึ่งทั้งสองส่วนเข้ามากกระทบต่อพื้นที่และชีวิตของคนที่อยู่ในพื้นที่ ซึ่งเป็นเสมือนผู้รองรับการพัฒนา เมื่อปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่โครงการไม่สามารถตกลงกันได้ การต่อรองระหว่างกัน จึงเคลื่อนเข้าไปสู่เวทีทางวิชาการสาธารณะระดับประเทศ โดยให้ตัวแทนซึ่งเป็นคนกลางและผู้เชี่ยวชาญ ในด้านต่างๆ เข้ามาศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับโครงการอย่างละเอียดรอบด้าน เพื่อหาทางออกและแนวทางการแก้ไขปัญหาโครงการเหมืองแร่โพแทชอย่างเป็นเอกภาพ รวมถึงการสร้างยอมรับของร่วมกันของทุกฝ่าย

สำนักหอสมุด